

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าแบบมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนบ้านวังลุง ตำบลทอนหงส์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจากงานเขียนและงานวิจัยของผู้เชี่ยวชาญทั้งหลาย เพื่อเป็นประโยชน์ต่อกระบวนการดำเนินงานวิจัยของผู้วิจัยเองในการค้นหาคำตอบที่มีความชัดเจนเกิดความเข้าใจในงานวิจัย สามารถสื่อสารนำไปสู่การประยุกต์ใช้และนำไปสู่การพัฒนาต่อไป จากการทบทวนวรรณกรรมในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยแบ่งการทบทวนวรรณกรรมออกเป็น 2 ส่วน คือ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อนำไปสู่การค้นหาคำตอบดังนี้

1. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง จากการทบทวนวรรณกรรมผู้วิจัยสามารถสรุปแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในการทำวิจัยครั้งนี้ไว้ดังนี้

1.1 ทฤษฎีระบบ

1.1.1 หลักวิชาการเกี่ยวกับทฤษฎีระบบ

1.1.2 หลักวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาเชิงระบบ

1.1.3 หลักวิชาการเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การพัฒนา

1.1.4 หลักวิชาการเกี่ยวกับวิจัยและพัฒนา

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1.2.1 ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1.2.2 ปรัชญาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1.2.3 ขั้นตอนการดำเนินงานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐ

1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชน

1.5 แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มองค์กร

- 1.6 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
 - 1.6.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม
 - 1.6.2 กระบวนการการมีส่วนร่วม
2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากการทบทวนวรรณกรรมผู้วิจัยแบ่งกลุ่มงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการทำวิจัยครั้งนี้เป็น 2 กลุ่มคือ
 - 2.1 งานวิจัยในประเทศ
 - 2.2 งานวิจัยต่างประเทศ

1. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1.1 ทฤษฎีระบบ

1.1.1 หลักวิชาการเกี่ยวกับทฤษฎีระบบ

เจเลียว บุรีภักดี และคณะ (2545 : 34-37) กล่าวว่า เป็นแนวคิดที่เชื่อว่าเอกภพแห่งนี้เป็นหนึ่งในหน่วยระบบ คุณสมบัติของหน่วยระบบแต่ละหน่วยคือ

- 1) เป็นหน่วยทำงาน (Working unit) หมายความว่า หน่วยนี้มีได้อยู่หนึ่งเฉยแต่เป็นหน่วยทำงานบางอย่างตามลักษณะงานที่หน่วยระบบนั้นถูกสร้างขึ้นมาเพื่อให้ทำงาน
- 2) มีขอบเขต (Boundary) หมายความว่า มีเส้นเขตแดนล้อมรอบเนื้อหาของหน่วยนี้ ซึ่งแบ่งแยกเนื้อหาของหน่วยนี้ออกจากหน่วยอื่น ทำให้หน่วยอื่นๆ เหล่านั้นมีสภาพเป็น “บริบท” ของหน่วยนี้
- 3) มีผลผลิต (Product) หมายความว่า หน่วยระบบนี้ให้ผลผลิตบางอย่างอันเป็นผลมาจากการทำงานของหน่วยระบบ
- 4) มีกระบวนการทำงาน (Process) หมายความว่า หน่วยระบบนี้มีกระบวนการทำงานที่มีลักษณะเป็นแบบแผนชัดเจนและมีความคงที่ในห้วงเวลาหนึ่งสามารถสังเกตได้และประเมินได้กระบวนการทำงานนี้ คือการที่ปัจจัยนำเข้าต่างๆ มากระทำปฏิภิกิริยาต่อกันจนบังเกิดเป็นผลผลิตของหน่วยระบบ
- 5) มีปัจจัยนำเข้า (Input) หมายความว่า หน่วยนี้ได้รับเอาบางสิ่งบางอย่างเข้ามาในหน่วยระบบ เพื่อนำไปเข้ากระบวนการและแปลงรูปเป็นผลผลิต
- 6) มีบริบท (Context) หมายความว่า มีหน่วยระบบอื่นๆ จำนวนหนึ่งที่อยู่นอกเส้นเขตแดนของหน่วยนี้ ซึ่งให้ปัจจัยนำเข้าแก่หน่วยนี้และรับเอาผลผลิตของหน่วยนี้ หน่วยอื่นๆ เหล่านั้น เมื่อรวมกันแล้วเรียกว่าบริบทของหน่วยนี้

7) มีผลย้อนกลับ (Feedback) หมายความว่า การที่ผลผลิตตามขั้นตอนต่างๆ จากการทำงานของหน่วยระบบถูกส่งไปถึงขั้นก่อนหน้านั้น ถ้าผลดังกล่าวถูกส่งผ่านบริบทภายนอกได้ชื่อว่าเป็นการส่งผลย้อนกลับภายนอก (External Feedback) และถ้าเป็นการส่งผ่านภายในของเขตของหน่วยระบบเองเรียกว่า การส่งผลย้อนกลับภายใน (Internal Feedback)

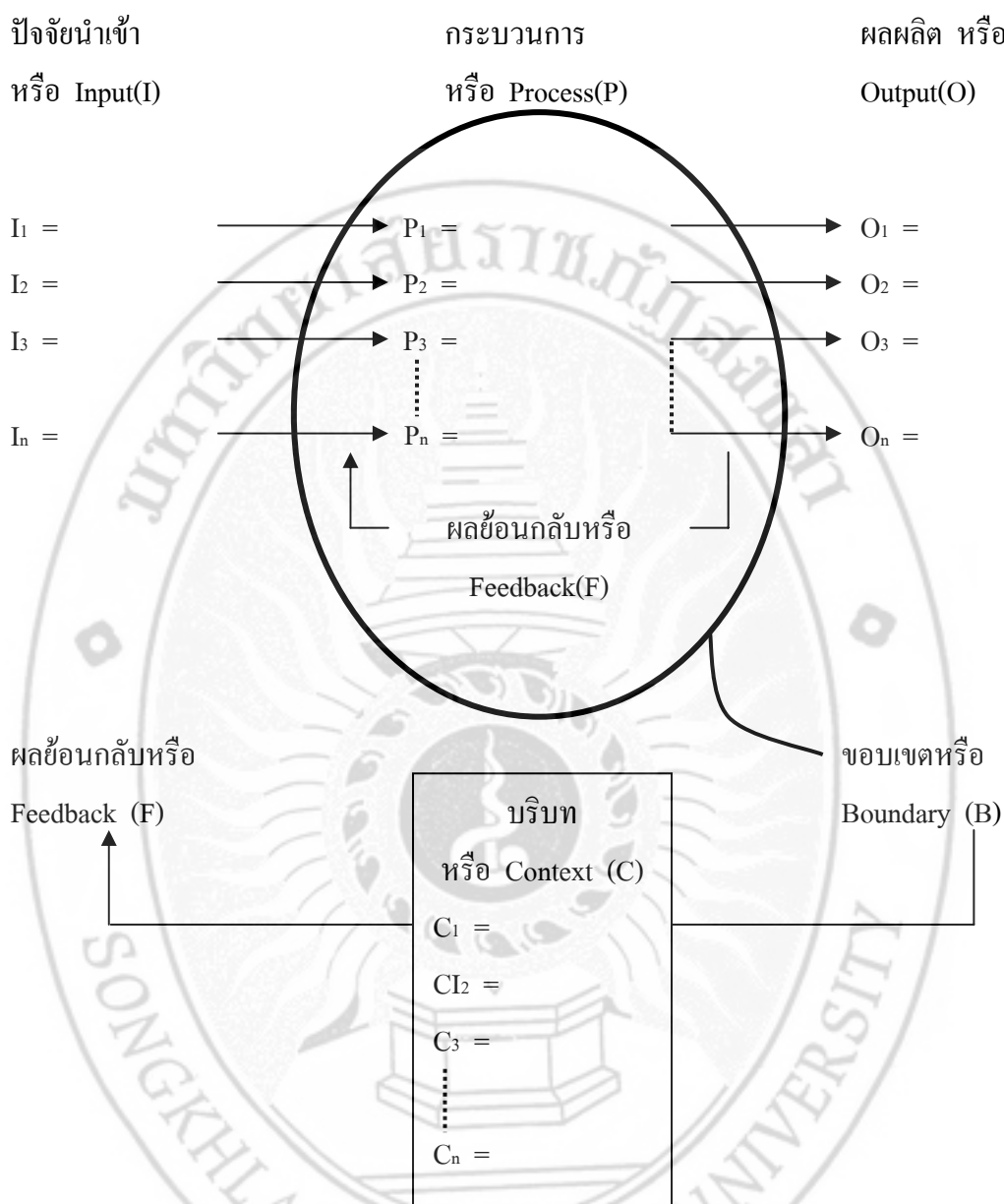
8) ประกอบขึ้นจากหน่วยย่อยระบบจำนวนหนึ่ง (Being Composed of a Number of Subsystem Units) หมายความว่า หน่วยระบบนี้เมื่อนำมาวิเคราะห์แยกแยะหาส่วนประกอบจะพบว่าประกอบด้วยย่อยระบบย่อยๆ จำนวนหนึ่ง

9) เป็นหน่วยย่อยระบบหนึ่งของหน่วยอภิระบบหนึ่ง (Being a Subsystem Units of a Suprasystem Units) หมายความว่า หน่วยระบบนี้เป็นส่วนหนึ่งของหน่วยอภิระบบอีกหน่วยหนึ่งซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าหน่วยนี้

10) มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดบนมิติเวลา (Having Starting Point and Ending Point on Time Dimension) หมายความว่า หน่วยระบบนี้เกิดขึ้น ณ เวลาหนึ่งเวลาใดแล้วดำเนินไประยะเวลาหนึ่ง จึงสิ้นสุดความเป็นหน่วยระบบ อนุระบบของหน่วยระบบแยกสลายจากกัน มิได้ทำงานร่วมกันเพื่อให้เกิดผลผลิตรวมของหน่วยระบบนี้อีกต่อไป

11) มีที่มาที่อยู่และที่ไป (Having Past Condition Present Condition, and Future Condition) หมายความว่า หน่วยระบบแต่ละหน่วยย่อมก่อกำเนิดจากเหตุการณ์ใด เหตุการณ์หนึ่ง ก่อนหน้านั้นและมาปรากฏดังในสภาพปัจจุบัน แล้วจึงจะถึงเวลาในอนาคตที่ไปสู่สภาพอื่น

คุณสมบัติแต่ละข้อที่ได้กล่าวมาข้างต้นเมื่อนำมาประกอบเข้าด้วยกันเป็นแผนภาพเดียวจะได้รูปแบบเป็นโครงสร้างทางความคิด (Conceptual Framework) ของหนึ่งหน่วยระบบ (A System Unit) ดังในแผนภาพ ต่อไปนี้

ภาพที่ 1 โครงสร้างทางความคิดที่แสดงคุณสมบัติของหนึ่งหน่วยระบบ
(ที่มา : เฉลียว บุรีภักดี และคณะ 2545 : 34)

1.1.2 หลักวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาเชิงระบบ

เฉลียว บุรีภักดี และคณะ (2545 : 290-291) กล่าวว่า การพัฒนาเชิงระบบเป็นแนวคิดที่เชื่อว่าผู้ที่จะพัฒนาสิ่งใดก็ตามต้องมองให้เห็นว่าสิ่งนั้นเป็น “หนึ่งหน่วยระบบ” ตามแนวคิดของทฤษฎีระบบ การนำเอาการพัฒนาเชิงระบบมาใช้ในการกำหนดทิศทางของการวิจัยจะทำให้การวิจัยนั้นมีความตรงประเด็นยิ่งขึ้นดังนี้

1) แต่ละหน่วยท้องถิ่น มีลักษณะเป็น “หนึ่งหน่วยระบบ” (A System Unit) คือ เป็นหนึ่งหน่วยงาน มีผลผลิต มีกระบวนการ มีปัจจัยนำเข้า มีบริบท และคุณสมบัติอื่นๆ ของความเป็นระบบเพียงแต่เป็นหน่วยระบบ “ก่อนการพัฒนา” (Before-Development System Unit) เมื่อเทียบกับ “ขณะพัฒนา” (On-Development System Unit) และ “ภาพหลังพัฒนา” (After-Development System Unit)

2) แต่ละส่วนของหน่วยงานท้องถิ่นหนึ่งให้ถือเป็นหนึ่งหน่วยท้องถิ่นย่อย เป็นอนุระบบของหน่วยท้องถิ่นใหญ่และมีสิทธิ์ที่จะได้รับการพัฒนา ดังนั้นการจะเลือกหน่วยท้องถิ่นเพื่อทำการพัฒนา จะเลือกหน่วยท้องถิ่นระดับใดก็ได้ขึ้นอยู่กับเหตุผลความจำเป็นและความเหมาะสม

3) การพัฒนาที่จะกระทำต่อหน่วยท้องถิ่นที่เลือกมาก็คือการปรับเปลี่ยนปัจจัยนำเข้ากระบวนการเพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดีกว่าเดิม

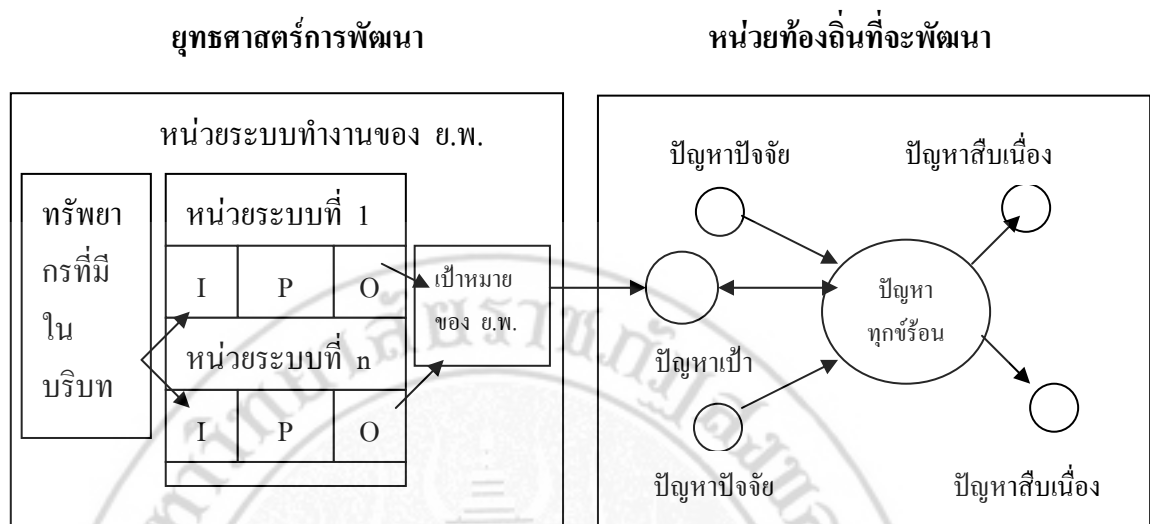
4) ยุทธศาสตร์ที่จะใช้ในการพัฒนาหน่วยท้องถิ่นที่เลือกก็คือ แผนการในการจัดหาจัดสรรปัจจัยนำเข้าและกำกับกระบวนการและตรวจสอบผลผลิตนั่นเอง

5) ในการจัดหาหรือจัดสรรปัจจัยนำเข้าที่ดี การกำกับกระบวนการที่ดีและการตรวจสอบผลผลิต แต่ละหัวข้ออาจต้องใช้ระบบการทำงานอีกหน่วยระบบหนึ่ง เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งนั้นๆ แต่ละหน่วยระบบดังกล่าวต่างก็มีลักษณะเป็นหนึ่งหน่วยระบบตามทฤษฎีระบบแต่กรณีนี้ไม่เรียกว่า “หน่วยระบบท้องถิ่น” เพียงแต่เรียกว่า “หน่วยระบบการพัฒนา” หรือ “หน่วยระบบการดำเนินงาน”

6) หน่วยระบบท้องถิ่นที่ผ่านการพัฒนาแล้วตามยุทธศาสตร์ครั้งหนึ่งอาจจะถือว่าเป็น “หน่วยระบบก่อนการพัฒนา” หรือ “หน่วยระบบก่อนพัฒนา” ได้อีก

1.1.3 หลักวิชาการเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การพัฒนา

เจเลีย บูริกักดี และคณะ (2545 : 291-292) กล่าวว่า ยุทธศาสตร์การพัฒนา หมายถึง แผนการอันชาญฉลาดสำหรับการกระทำอันหนึ่งอันใดให้บรรลุเป้าหมาย มีลักษณะคือ มีหลักวิชาการรองรับและเป็นหลักวิชาการที่ถูกต้อง เป็นวิทยาศาสตร์ต้องใช้ข้อมูลจากสภาพจริงของท้องถิ่นหรือสถานที่แห่งนั้น และเมื่อดำเนินการตามแผนการนี้จะได้ผลอย่างคุ้มค่าหรือคุ้มทุน ดังแผนภาพตัวอย่างทางความคิดเรื่องยุทธศาสตร์การพัฒนา

ภาพที่ 2 ตัวแบบทางความคิดเรื่องยุทธศาสตร์การพัฒนา
(ที่มา : เฉลียว บุรีภักดี และคณะ 2545 : 292)

จากภาพจะเห็นได้ว่าเมื่อนักพัฒนา กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาสำหรับท้องถิ่นที่ตนเลือก มีการกำหนดขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 วิเคราะห์หน่วยท้องถิ่นเพื่อค้นหา “ปัญหาเป้า” (Target problem) สำหรับการพัฒนา “ปัญหาเป้า” นั้นในการพัฒนาแต่ละครั้งนักพัฒนาต้องกำหนดเลือกเองจากผลการวิเคราะห์เลือกตามที่เหมาะสม

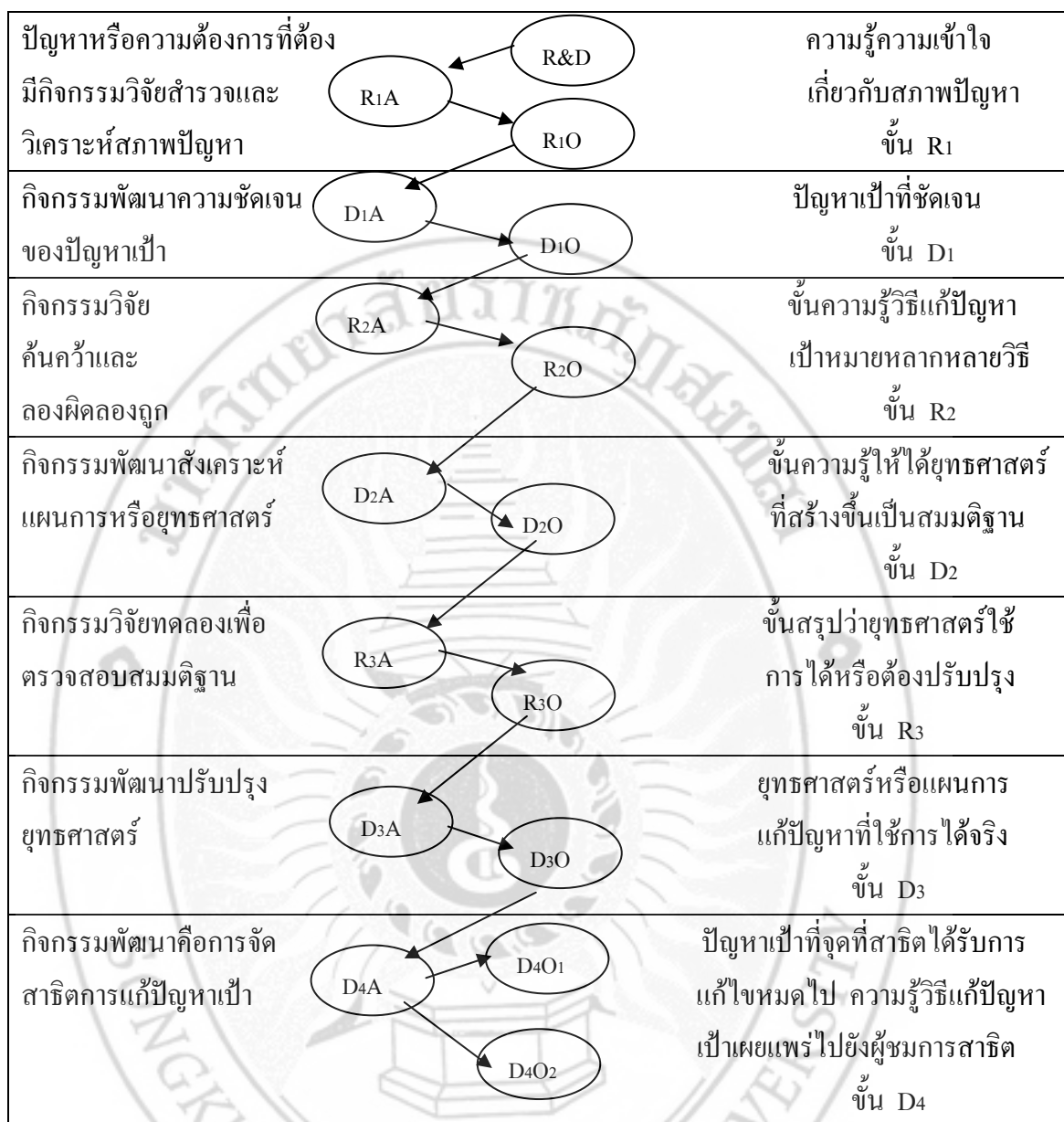
ขั้นตอนที่ 2 สร้างยุทธศาสตร์การพัฒนาที่มีลักษณะดังนี้

1) เป้าหมายของยุทธศาสตร์พัฒนาที่ตรงกับปัญหาเป้าหมาย
2) หน่วยระบบทำงานของยุทธศาสตร์พัฒนาอาจมีมากกว่าหนึ่ง แต่ต้องเล็งไปสู่เป้าหมายยุทธศาสตร์พัฒนาอันเดียวกันและเสริมกัน

3) ทรัพยากรในบริบทของหน่วยระบบทำงานของยุทธศาสตร์พัฒนาต้องมีเพียงพอที่จะเป็น I (ปัจจัยนำเข้า) ให้แก่หน่วยระบบทำงาน I-n ถ้าไม่พอต้องลดขนาดของหน่วยระบบทำงานลงตามสัดส่วน ซึ่งมักจะมีผลไปถึงการพิจารณาลดเป้าหมายของยุทธศาสตร์การพัฒนาและอาจจะต้องลดหรือเปลี่ยนปัญหาเป้าหมายเพื่อให้เหมาะสมกับทรัพยากรที่มีในบริบท

1.1.4 หลักวิชาการเกี่ยวกับวิจัยและพัฒนา

เฉลียว บุรีภักดี และคณะ (2545 : 297-299) กล่าวว่า วิจัยและพัฒนา (Research and Development) เป็นวิธีการทำงานแบบหนึ่งซึ่งนักพัฒนาใช้ในการทำงานของตน ให้บรรลุเป้าหมาย เป็นกระบวนการนำเอาผลการวิจัยไปสู่การปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้เจริญและดีขึ้น และดำเนินการวิจัยกระบวนการที่เกิดขึ้นเหล่านั้นเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่สูงขึ้นไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุดเป็นลำดับขั้นตอนซึ่งปรากฏในแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ 3 ลำดับขั้นตอนของการวิจัยและพัฒนา
(ที่มา: เฉลียว บุรีภักดิ์ และคณะ 2545 : 298)

คำอธิบายอักษรย่อและเครื่องหมายในแผนภาพ ลำดับขั้นตอนของ
กระบวนการวิจัยและพัฒนา มีดังนี้

RA = Research Activity RO = Research Outcome
DA = Development Activity DO = Development Outcome
ตัวเลข = ลำดับที่ ลูกศร = นำไปสู่
ดังแสดงในแผนภาพ กระบวนการวิจัยและพัฒนาสำหรับเรื่องหนึ่งเรื่องใดอาจ
ประกอบด้วยหลายขั้นตอน คือ

R_1 = กิจกรรมวิจัยขั้นที่ 1 เป็นการศึกษาเชิงสำรวจวิเคราะห์เพื่อทราบข้อมูลสภาพจริงของปัญหาทุกขั้วหรือความต้องการพัฒนาได้ผล R_1O = ความรู้เกี่ยวกับสภาพปัญหาหรือความต้องการพัฒนาสำหรับเรื่องนั้น

D_1A กิจกรรมพัฒนาขั้นที่ 1 เป็นการพัฒนาประเด็นความคิด โดยอาศัยข้อมูล R_1O ได้ผลเป็น D_1O = ประเด็นปัญหาเป้าที่ชัดเจน สำหรับจะหาทางแก้ไขต่อไป

R_2A = กิจกรรมวิจัยขั้นที่ 2 เป็นการศึกษาเชิงสำรวจวิเคราะห์ในประเด็นปัญหา โดยเฉพาะและศึกษาทฤษฎี แนวคิด และตัวอย่างกรณีอื่นๆ อันจะช่วยให้ได้ข้อความรู้เกี่ยวกับวิธีแก้ปัญหามาได้ผลเป็น R_2O = ข้อความรู้วิธีแก้ปัญหามา ซึ่งยังเป็นข้อความรู้ที่หลากหลาย

D_2A = กิจกรรมพัฒนาขั้นที่ 2 เป็นการพัฒนาวิธีการแก้ปัญหามาโดยสังเคราะห์มาจาก R_2O ขั้นนี้ย่อมต้องมีการเลือกวิธีที่คิดว่าดีที่สุดเท่าที่สภาพการณ์จะอำนวย ได้ผลเป็น D_2O วิธีการอันชาญฉลาด สำหรับใช้แก้ปัญหามา หรือที่อาจเรียกว่า “ยุทธศาสตร์การพัฒนา” โดยที่ในขั้นนี้ยังมีเป็นสมมติฐานอยู่

R_3A = กิจกรรมวิจัยขั้นที่ 3 เป็นการวิจัยแบบทดลอง เพื่อตรวจสอบว่า D_2O ใช้แก้ปัญหามาได้จริง ได้ผลเป็น R_3O = ข้อความรู้เกี่ยวกับการนำ D_2O ไปใช้ว่าใช้ได้จริงหรือไม่ บกพร่องจุดใด ถ้าพบข้อบกพร่องมากหรือใช้การไม่ได้ต้องวนกลับไปทำ R_2A และ D_2A อีกครั้ง เพื่อให้ได้ D_2O อันใหม่

D_3A = กิจกรรมพัฒนาขั้นที่ 3 เป็นการใช้ข้อความรู้ R_3O เพื่อสรุปให้ได้วิธีการหรือยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ผ่านการทดลองแล้ว ผลเป็น D_3O = วิธีการพัฒนาหรือยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ผ่านการทดลองแล้ว ซึ่งอาจจะเหมือนกับ D_2O หรืออาจจะปรับปรุงขึ้นเล็กน้อย

D_4A = กิจกรรมพัฒนาขั้นที่ 4 เป็นการจัดสาธิตวิธีใช้ D_3O ในการแก้ปัญหามา ได้ผลเป็น D_4O_1 D_4O_2 คือตัวปัญหา ณ จุดสาธิตได้ถูกแก้ไขและผู้มาชมการสาธิตได้รับความรู้เพื่อนำไปแก้ปัญหามาของตนต่อไป

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ทฤษฎีระบบไม่ว่าหลักวิชาการเกี่ยวกับทฤษฎีระบบหลักวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาเชิงระบบ หลักวิชาการเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การพัฒนาและหลักวิชาการเกี่ยวกับวิจัยและพัฒนาเป็นแนวคิดและแนวทางสำคัญ การศึกษาวิจัยครั้งนี้ถือเป็นหน่วยระบบหนึ่งที่ต้องได้รับการพัฒนาเชิงระบบ ยึดหลักวิชาการยุทธศาสตร์การพัฒนารูปแบบการวิจัยและพัฒนา เพื่อบรรลุเป้าหมายได้ผลการวิจัยนำไปสู่การพัฒนาต่อไป

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไม่ใช่ของใหม่ที่เดียว มีนักวิชาการและนักพัฒนาได้พยายามสังเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของงานวิจัยส่วนหนึ่งและงานพัฒนา

อีกส่วนหนึ่ง แล้วพยายามเชื่อมโยงสาระสำคัญของการพัฒนาและการวิจัยออกมาเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม หรือการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการวิจัยและพัฒนาในรูปแบบหนึ่งที่ทำกับชุมชนและมีการเชื่อมโยงส่วนที่เป็นวิจัยและส่วนที่เป็นการพัฒนาเข้าด้วยกัน (สิทธิรัฐ ประพุทธนิติสาร 2546 : 18) จากการทบทวนวรรณกรรมผู้วิจัยสามารถสรุปสาระสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้ดังนี้

1.2.1 ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

เจลิชว บูริภักดี และคณะ (2545 : 238) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่งเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะ 3 ประการที่เชื่อมโยงเข้าด้วยกันอย่างผสมกลมกลืน คือ

1) เป็นการค้นคว้าวิจัยเพื่อให้ได้คำตอบที่จำเป็น เช่น ข้อมูลความเป็นจริง ปัญหาเชิงพัฒนาที่จะต้องแก้ไขสมมติฐานสำหรับการทดสอบต่อไป แผนงานดำเนินงานสำหรับการพัฒนาหรือแก้ปัญหาและการติดตามประเมินผลการพัฒนาแก้ไขปัญหา

2) เป็นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนท้องถิ่นผู้ซึ่งเป็นทั้งผู้ร่วมดำเนินการวิจัยและผู้ได้รับผลลัพธ์ของการวิจัย

3) เป็นการปฏิบัติการในการดำเนินชีวิตจริงมิใช่เป็นการจำลองจากชีวิตจริงมา เพื่อการวิจัยอย่างที่มีกระทำกันในห้องทดลองของการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยจะต้องเอาการดำเนินชีวิตที่ตนกระทำอยู่เป็นปกติธรรมดามาเป็น “เดิมพัน” และจะเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมครั้งนี้

1.2.2 ปรัชญาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สมอาจ วงษ์ขมทอง (2536 : 26-27) กล่าวว่า กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่ต้องนำไปใช้ในกลุ่มประชาชน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างแท้จริงโดยมีปรัชญายึดถือดังนี้

1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีชีวิต (Dynamic and Organic Process) และเริ่มต้นจากสภาพจริงในปัจจุบันว่าปัญหาในปัจจุบันคืออะไรมีวิวัฒนาการจากสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ภาษา วัฒนธรรม หรือความเชื่อมาอย่างไรและมุ่งไปถึงจุดที่ควรจะเป็นได้ในอนาคต ซึ่งไม่สามารถจะทำนายได้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีความยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ ไม่สามารถกำหนดเวลาแน่นอนได้ และไม่สามารถกำหนดกิจกรรมล่วงหน้าได้

2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเชื่อว่าผู้ด้อยโอกาสมีความสามารถที่จะคิดที่จะร่วมกันเป็นทีมได้

3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะต้องเริ่มจากการที่คนรู้สึก
อย่างไรต่อปัญหาหรือความต้องการของตนไปสู่การคิด เข้าใจ การกระทำ ซึ่งยังผลให้เกิดการ
เปลี่ยนแปลงทั้งในตัวเองและชุมชน ทั้งด้านปัญญา จิตใจ และในมิติด้านกายภาพสิ่งแวดล้อมอื่นๆ

4) กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ประกอบไปด้วย
การแสวงหาความรู้และการกระทำ จะดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและไม่สิ้นสุดในหนึ่งวงจรเท่านั้น
กระบวนการนี้ต้องดำเนินต่อไปตราบเท่าที่ผู้ด้อยโอกาสยังสามารถรวมกลุ่มกันได้

5) ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าภูมิปัญญาของ
นักวิชาการ

1.2.3 ขั้นตอนการดำเนินงานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

เฉลียว บุรีภักดี และคณะ (2545 : 244-249) กล่าวว่า ขั้นตอนการ
ดำเนินงานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแบ่งขั้นตอนไว้ 3 ขั้นตอนดังนี้

1) ขั้นตอนเตรียมการประสานพื้นที่ ในขั้นเตรียมการประสานพื้นที่นี้มีงานต่างๆ
มากมายที่นักวิจัยต้องทำ เช่น

(1) การคัดเลือกชุมชนซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้วิจัยในการสำรวจและศึกษา
ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนทุกด้าน นับตั้งแต่ลักษณะทางกายภาพ แหล่งทรัพยากรของชุมชน
ลักษณะทางด้านชีวภาพ ข้อมูลทางด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ การสื่อสาร ในการศึกษาและ
รวบรวมข้อมูลดังกล่าว ควรรวบรวมข้อมูลทั้งด้านเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้วิจัยอาจอาศัย
จากหน่วยราชการที่มีอยู่ องค์การพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องร่วมกับการสำรวจเบื้องต้นในชุมชน
ต่อจากนั้นจึงตัดสินใจเลือกชุมชนที่มีความเหมาะสมและมีปัญหาที่สามารถดำเนินการวิจัยได้

(2) การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน เพื่อปูทางไปสู่การผลักดันให้
เกิดความร่วมมือร่วมใจระหว่างสมาชิกของชุมชน ทั้งนี้ผู้วิจัยจะต้องเป็นผู้ที่คนในชุมชนไว้วางใจ
และให้การยอมรับจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อผู้วิจัยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนเสียก่อน ซึ่งจะสร้าง
ความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนเป็นศิลปะและเป็นงานที่ไม่ง่ายนัก เนื่องจากในปัจจุบันแทบจะไม่มี
ชุมชนใดที่ไม่เคยมีบุคคลภายนอกเข้าไปทุกชุมชนต่างได้รับอิทธิพลจากสังคมภายนอกมากบ้าง
น้อยบ้างแต่แต่ละชุมชนจะมีกลุ่มหรือองค์กรต่างๆ ในชุมชน ซึ่งอาจเป็นการจัดตั้งขึ้นเองหรือคนอื่น
เข้ามาจัดตั้งให้ดังนั้นบทบาทภาระหน้าที่ของผู้วิจัยในการดำเนินงานในขั้นตอนนี้ที่ควรจะทำคือ

ก) เข้าพื้นที่ด้วยความเชื่อมั่นว่าบุคคลในชุมชนมีความคิด
ความสามารถในการวิเคราะห์แจกแจงปัญหาตลอดจนแก้ปัญหาได้

ข) ในทุกโอกาสต้องเปิดให้คนในชุมชนแสดงความคิด ความรู้สึก
ปัญหา นักวิจัยต้องรู้จักการรับฟังคนในชุมชนให้มาก

ค) บอกตนเองเสมอว่าเป็นเพียงผู้กระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายเกิดแนวคิดในการพัฒนา เป็นผู้คอยประคับประคองเกื้อหนุนร่วมดำเนินกิจกรรมกับชุมชน และทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ เตรียมความพร้อมทักษะในการปฏิบัติงานให้กับชุมชน รู้จักบูรณาการตนเองให้เข้ากับวิถีชีวิตในชุมชนนั้น

ง) ทำการติดต่อกับบุคคลสำคัญๆ ในชุมชน โดยแนะนำตนเองต่อคนในชุมชนว่าท่านเป็นใคร มาทำอะไรรวมทั้งแนะนำงานวิจัย ซึ่งเป็นการเผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับงานวิจัย

จ) เปิดโอกาสให้มีการซักถามและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นตลอดทุกขั้นตอน

ขั้นเตรียมการประสานพื้นที่เป็นสิ่งสำคัญมาก ถ้าผู้วิจัยไม่สามารถบูรณาการตนเองเข้ากับชุมชนได้ ไม่สามารถสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดได้ก็จะเป็นการยากที่จะก้าวไปสู่ขั้นต่อไป ซึ่งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมและความร่วมมือของชุมชนเป็นสำคัญ

2) ขั้นเริ่มวิจัยใส่ใจกระบวนการชุมชน ในขั้นนี้ประกอบไปด้วยกิจกรรมต่างๆ ที่นักวิจัยพึงกระทำได้แก่

(1) การศึกษาปัญหาและความต้องการของชุมชน ตลอดจนการประเมินทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น โดยดำเนินการศึกษาร่วมกับชุมชนซึ่งจำเป็นต้องกระทำควบคู่ไปกับการให้ความรู้แก่ชุมชนในเรื่องของกระบวนการและขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วมในการให้ความรู้แก่ชุมชนนี้ เป็นการใช้รูปแบบและแนวคิดการศึกษาวิจัย ครอบคลุมการพัฒนาทักษะต่างๆ นับตั้งแต่การเก็บรวบรวมข้อมูล ความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหาสถานการณ์ของชุมชน การตีความข้อมูลการสรุปและให้ข้อเสนอแนะบนพื้นฐานของข้อมูล

(2) การกำหนดปัญหา ซึ่งในเบื้องต้นอาจพบว่าชุมชนมีปัญหาและความต้องการที่หลากหลายแต่เมื่อถึงขั้นการดำเนินการเพื่อแก้ปัญหา อาจพบว่ามีความจำเป็นที่จะต้องเลือกและกำหนดปัญหาที่มีการลำดับความสำคัญของปัญหา โดยพิจารณาจากปัจจัยและองค์ประกอบต่างๆ เช่น ความรุนแรงของปัญหา ความยากง่ายในการดำเนินการแก้ไขปัญหา ความเร่งด่วนของปัญหาและจากทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน การนำทรัพยากรเหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งในขั้นตอนนี้จะต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการอภิปรายแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจในการเลือกและกำหนดปัญหา

(3) การร่วมกันออกแบบการวิจัย โดยเริ่มตั้งแต่การกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัย กำหนดวิธีการเก็บข้อมูลอะไร อย่างไร ส่วนใดจะใช้แบบสอบถาม สัมภาษณ์ สังเกต หรืออาจจะใช้การอภิปรายกลุ่มจะใช้เวลาในการเก็บข้อมูลนานเท่าไร ใครจะรับผิดชอบเก็บข้อมูลในเรื่องอะไร เป็นต้น

(4) การวิเคราะห์ข้อมูล ในขั้นตอนนี้อาจพบข้อจำกัดสำหรับคนในชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมเนื่องจากประสบการณ์และความรู้ในเรื่องการวิจัยมีจำกัด ดังนั้นตัวผู้วิจัยจะต้องให้ความสำคัญในเรื่องนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนคัดเลือกสมาชิกในชุมชนที่มาร่วมควรจะเป็นผู้ที่อ่านออกเขียนได้ ทั้งนี้เมื่อได้วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปข้อมูลแล้ว สมาชิกของชุมชนก็จะได้ทราบถึงสถานการณ์ของปัญหาที่ได้มีการหยิบยกมาว่ามีความรุนแรงมากน้อยเพียงใด อะไรคือสาเหตุของปัญหา มีปัจจัยอะไรบ้างที่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้นๆ ใครหรือกลุ่มใดที่มีผลกระทบหรือได้รับความเดือดร้อนจากปัญหานั้นๆ บ้าง

(5) การนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมของชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ทราบและเป็นการร่วมกันยืนยันและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล พร้อมกับเสนอข้อคิดเห็นเพิ่มเติม อันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำผลการวิจัยไปใช้ในการจัดทำแผนงาน หรือโครงการเพื่อแก้ปัญหาต่อไป

3) ขั้นพัฒนามุ่งแก้ปัญหาชุมชน ขั้นตอนมุ่งแก้ปัญหาชุมชนประกอบไปด้วยกิจกรรมต่างๆ ที่นักวิจัยพึงดำเนินการดังนี้

(1) กำหนดโครงการเพื่อแก้ปัญหานั้นๆ มีการกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการระบุกิจกรรมต่างๆ ขั้นตอนการดำเนินงานให้ชัดเจน กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละคนในการดำเนินกิจกรรม จัดทำตารางและกำหนดเวลาที่จะดำเนินงานตามโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ในขั้นตอนต่างๆ เหล่านี้เป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกในชุมชน ผู้วิจัยนอกจากจะเป็นผู้ที่คอยกระตุ้นให้สมาชิกมีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ แล้วผู้วิจัยอาจจะต้องทำหน้าที่ในการสนับสนุนด้านต่างๆ เช่น แนะนำช่องทางในการหาแหล่งทรัพยากรหรือแหล่งที่ให้การสนับสนุนจากภายนอกชุมชน นอกเหนือจากทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อนำมาใช้ดำเนินงาน

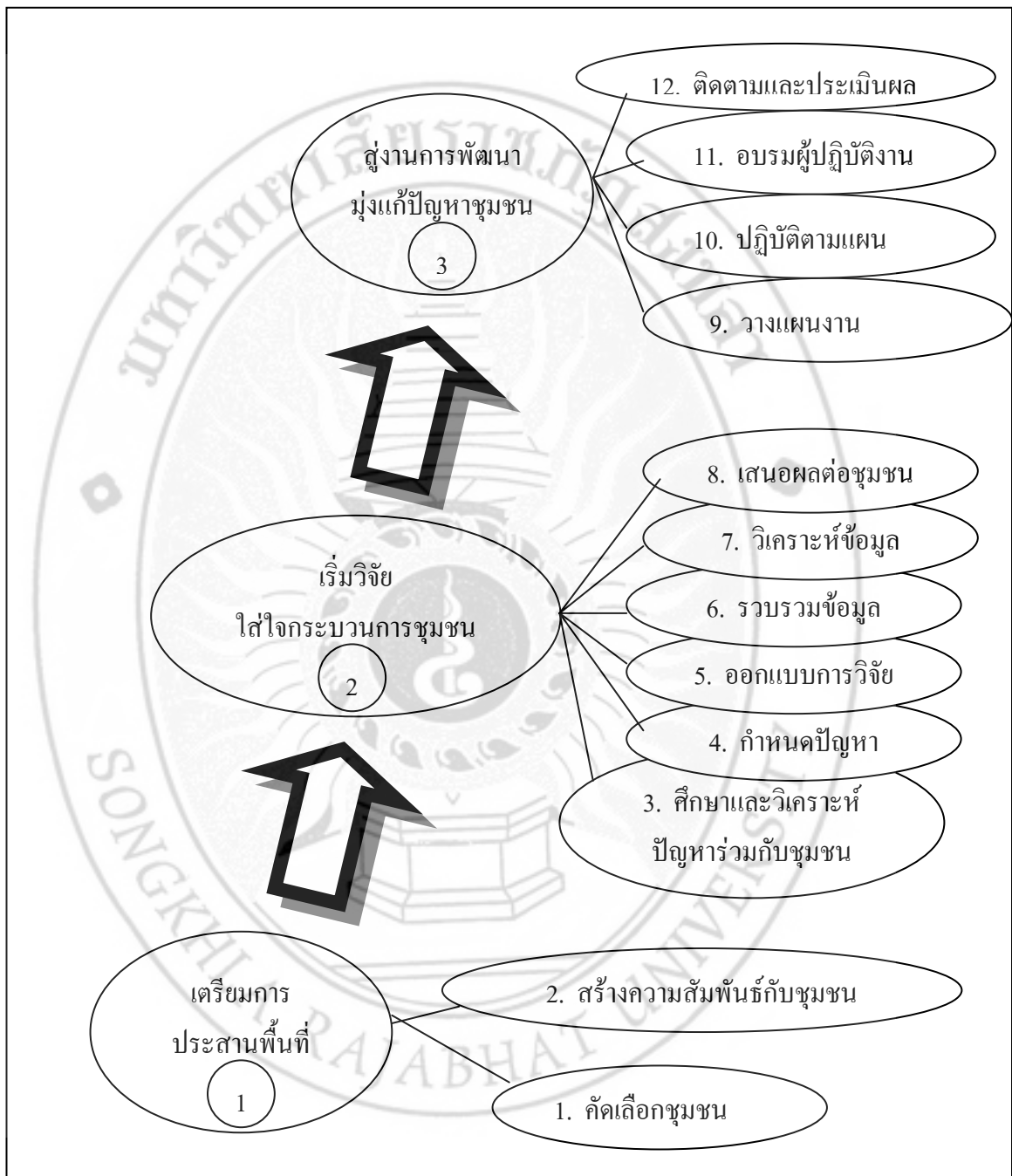
(2) การปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ โดยมีแกนนำหรือกลุ่มในชุมชนเป็นกลุ่มทำงานแต่กลุ่มนี้จะต้องเป็นกลุ่มบุคคลที่สมาชิกในชุมชนให้การยอมรับ โดยกลุ่มทำงานหรือกลุ่มแกนนำนี้อาจจะเป็นกลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งมีความเหมาะสม สอดคล้องกับวัตถุประสงค์หรือลักษณะของงาน แต่ในกรณีที่ชุมชนยังไม่มีกลุ่มหรือองค์กรที่เหมาะสม ก็มีความจำเป็นที่จะต้องจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะของกิจกรรมที่ได้ตั้งไว้ สิ่งสำคัญในขั้นตอนนี้คือ การกระจายหน้าที่ความรับผิดชอบต่างๆ ระหว่างสมาชิกของชุมชนระหว่างสมาชิกในกลุ่มทำงาน ระหว่างสมาชิกชุมชนกับผู้วิจัยและการมอบหมายงานให้ตรงกับศักยภาพและความสามารถของบุคคล การกระจายทรัพยากรและการให้สมาชิกได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานต่างๆ ทั้งนี้ในการกำหนดกิจกรรมในการดำเนินงาน จำเป็นต้องอาศัยความรู้และทักษะเฉพาะบางประการ ซึ่งรวมทั้งเทคนิคการบริหารงานการทำงานร่วมกัน การแก้ปัญหาเพิ่มพูนทักษะ

ต่างๆ ในการปฏิบัติงานจึงเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้วิจัยในการจัดอบรมหรือจัดหาวิทยากร ภายนอกหรือแม้แต่ในชุมชนเองที่จะเสริมความรู้ ทักษะให้กับสมาชิกทั้งก่อนและขณะปฏิบัติการ

(3) การติดตามและประเมินผลซึ่งถือเป็นกิจกรรมที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อดูปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงานว่ามีอะไรบ้างที่จะต้องแก้ไข โครงการและกิจกรรมต่างๆ ดำเนินไปตามแผนงานที่กำหนดไว้หรือไม่ ในขั้นตอนนี้สมาชิกของชุมชนยังมีส่วนร่วม และเป็นผู้ดำเนินการติดตามและประเมินผลโครงการ ดังนั้นจำเป็นเช่นกันที่กลุ่มติดตามและประเมินผลจะได้รับการฝึกอบรมความรู้และเทคนิคในการติดตามและประเมินผลอย่างง่าย ๆ จากผู้วิจัยก่อนที่จะปฏิบัติงานเพื่อความเหมาะสมอาจมีการจัดตั้งกลุ่มติดตามและประเมินผล กลุ่มใหม่ ขึ้นอีกกลุ่มหนึ่งก็ได้ เพื่อทำหน้าที่นี้โดยเฉพาะเพื่อป้องกันอคติที่จะเกิดขึ้นในการติดตามและประเมินผล

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีขั้นตอนการดำเนินงานสามารถสรุปเป็น
แผนภาพดังนี้

ภาพที่ 4 ขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)
(ที่มา : เฉลียว บุรีภักดี และคณะ 2545 : 249)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่าวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมพัฒนามาจากปัญหาของการพัฒนา ถือเป็น การวิจัยที่พยายามศึกษาชุมชน โดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหาศึกษาแนวทางในการแก้ไขปัญหาวางแผนดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาปฏิบัติการตามแผนและติดตามประเมินผล ทั้งนี้ในการดำเนินการวิจัยทุกขั้นตอนต้องมีส่วนร่วมระหว่างชาวบ้านในชุมชนและผู้วิจัยอย่างกลมกลืน

1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐ

เครือข่ายป่าชุมชน (2545 : 10-11) กล่าวไว้ว่าแนวคิดในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าในประเทศไทยในช่วงเวลาที่ผ่านมา มีสองแนวทางหลัก คือ

1) การจัดการป่าเพื่อเศรษฐกิจ เป็นแนวคิดการทำไม้และการเช่าพื้นที่ปลูกสร้างสวนป่าโดยเอกชน ได้รับอิทธิพลมาจากประเทศอังกฤษที่เข้ามาทำไม้ในแถบประเทศอินเดียและพม่าในสมัยล่าอาณานิคม กรมป่าไม้ประเทศไทยเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.2439 เพื่อดูแลกิจการป่าไม้มี มร.เอส. สะเลด ชาวอังกฤษเป็นอธิบดีคนแรก ที่ผ่านมาการจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าโดยการสัมปทานป่าเพื่อกิจการทำไม้เน้นเศรษฐกิจเป็นหลัก จนพื้นที่ป่าที่มีอยู่มากกว่าร้อยละ 70 ของประเทศลดลงเหลือเพียงร้อยละ 28 หลังจากมีการประกาศปิดป่าเมื่อ พ.ศ.2532

2) การจัดการป่าเพื่อการอนุรักษ์ เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นหลังจากการทำกิจการป่าไม้ผ่านไปไม่น้อยกว่า 64 ปี แนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลจากประเทศตะวันตก แนวคิดนี้เกิดขึ้นเนื่องจากการลดลงของพื้นที่ป่าซึ่งเป็นผลมาจากการทำไม้ที่ถูกกฎหมายบ้างผิดกฎหมายบ้าง กฎหมายอนุรักษ์เกิดขึ้นฉบับแรกในปี พ.ศ.2503 เป้าหมายเพื่อการรักษาผืนป่าให้มีความเป็นธรรมชาติมากที่สุด โดยไม่ยอมรับเรื่องคนอยู่กับป่าในขณะที่ในผืนป่าทั่วประเทศของเมืองไทยมีชุมชนท้องถิ่นอยู่ การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ไม่มีการกันเขตชุมชนออกจากเขตป่า มาตรการอนุรักษ์ได้นำไปสู่การกีดกันชุมชนท้องถิ่นออกจากทรัพยากรมีการเข้าไปตั้งหน่วยงานใกล้ชุมชนเพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์ไปจนถึงการอพยพคนออกจากเขตป่าและเปิดช่องให้เอกชนเข้ามาเช่าพื้นที่ เพื่อทำประโยชน์ทางธุรกิจ ก่อให้เกิดความขัดแย้งทั้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ และชาวบ้านกับนายทุน

ปริศนา พรหมมา (อ้างถึงในอัจฉรา รัศยุติธรรม 2543 : 48-54) กล่าวไว้ว่าสิบกว่าปีที่ผ่านมาคนไทยให้ความสนใจต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรมากยิ่งขึ้น แต่การจัดการทรัพยากรยังเน้นการขยายฐานอำนาจให้ภาครัฐในการเข้าควบคุมทรัพยากร ขณะที่คนในท้องถิ่นถูกกลืนสิทธิถูกกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรและถูกทำให้อ่อนแอลง หลายต่อหลายครั้งเจ้าหน้าที่รัฐกลายเป็นคู่ขัดแย้งและเผชิญหน้ากับชาวบ้าน โดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการแย่งยึดสิทธิการจัดการทรัพยากรจากชาวบ้านโดยเฉพาะช่วง 7-8 ปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่รัฐมีนโยบายขยายพื้นที่อนุรักษ์ให้

ได้ร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั้งประเทศได้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับชาวบ้านที่อาศัยในเขตป่ามาก่อน โดยเฉพาะชุมชนในภาคเหนือและภาคอีสาน รัฐพยายามแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นโดยอ้างว่าได้เปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วม เช่น การจ้างชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นลูกจ้างปลูกป่า หรืออาสาสมัครพิทักษ์ป่าซึ่งทำหน้าที่ตรวจตราดูแลและส่งข่าวให้กับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ อย่างไรก็ตามการปฏิบัติงานยังอยู่ภายใต้อำนาจการสั่งการของกรมป่าไม้ นอกจากนี้รัฐยังยอมให้ชุมชนมีส่วนร่วมเฉพาะการปกป้องและอนุรักษ์ทรัพยากรเท่านั้น แต่รัฐไม่อนุญาตให้ชุมชนมีสิทธิใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆ ที่พวกเขามีความจำเป็นต้องพึ่งพาป่าในการดำรงชีวิต

ตฤตฉัย นพคุณ (2544 : 12-30) กล่าวว่าที่ผ่านมาตั้งแต่ช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 มีการเข้ามาของประเทศตะวันตก ป่าไม้กลายเป็นทรัพยากรอันมีค่าสร้างอำนาจและความมั่งคั่ง แนวคิดเรื่องป่าเน้นมูลค่าทางเศรษฐกิจ มีการสัมปทานป่าเพื่อเศรษฐกิจสร้างผลประโยชน์มากมาย จนกระทั่งมีการจัดตั้งกรมป่าไม้เพื่อมาดูแลกิจการป่าไม้โดยตรง เพื่อสร้างรายได้จากทรัพยากรป่าไม้ ต่อมาเมื่อทรัพยากรถูกทำลายมากขึ้นก็มีแนวคิดการอนุรักษ์และปิดป่า เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้

อานันท์ กาญจนพันธุ์และคณะ (2543 : 495-497) กล่าวว่าแนวโน้มแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐในอดีตจนถึงปัจจุบันมี 4 แนวคิดหลักคือ

- 1) แนวคิดการจัดการป่าเพื่อเศรษฐกิจ
- 2) แนวคิดการจัดการป่าเพื่อการอนุรักษ์
- 3) แนวคิดวนศาสตร์ชุมชน
- 4) แนวคิดป่าชุมชน

สำหรับแนวคิดวนศาสตร์ชุมชน และแนวคิดป่าชุมชน เป็นแนวคิดที่องค์กรภาครัฐมีการทบทวนและปรับรูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่า โดยเน้นการมีส่วนร่วมจากชุมชนหลายๆ ส่วนมีการยกพระราชบัญญัติป่าชุมชนขึ้น เพื่อการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าโดยการมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชนรวมทั้งองค์กรอื่นๆ โดยชุมชนเป็นแกนหลักในการตัดสินใจการวางแผนการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่า เพราะเชื่อว่าคนที่ใกล้ชิดกับป่าคือคนในชุมชน ส่วนองค์กรรัฐและองค์กรอื่นๆ สนับสนุนการดำเนินงานของชุมชนเพื่อนำไปสู่การจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืนต่อไป

พรชุลี นิลวิเศษ และรัชณี มณีกุล (2543 : 3-11) กล่าวว่าแนวคิดวนศาสตร์ชุมชนเป็นแนวคิดหนึ่งในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐ เป็นกระบวนทัศน์ใหม่แต่มีใช่เป็นเรื่องใหม่ของชาวบ้านมีความเป็นมาและพัฒนาการตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง

วนศาสตร์ชุมชน หมายถึง กิจการของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อผลประโยชน์ของครอบครัวและชุมชนงานวนศาสตร์ชุมชนจึงเป็นงานที่ดำเนินการ โดยองค์กรชุมชน เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน นอกชุมชนเป็นฝ่ายเสริมหรือสนับสนุน เพื่อช่วยให้ทรัพยากรป่าไม้ได้รับการคุ้มครองและดูแลรักษา มีการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าและทรัพยากรป่าในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนชนบทโดยเฉพาะกลุ่มคนยากจนไร้ที่ดินทำกินและกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม วนศาสตร์ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงจากการปลูกป่าในที่เสื่อมโทรมมาสู่การจัดการป่าระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐร่วมกับชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้จัดการ เจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นผู้สนับสนุน เปลี่ยนจากความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับกรมป่าไม้สู่ความร่วมมือ

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2537 : 4-9) กล่าวว่าไว้ว่าแนวคิดป่าชุมชนเป็นแนวคิดหนึ่งในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐ ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ซึ่งได้รับการจัดการโดยชุมชน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการใช้ประโยชน์ตามที่ชุมชนต้องการอย่างต่อเนื่องและถาวรกล่าวคือ ให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าวเป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ รูปแบบป่าชุมชนดำเนินการโดยรัฐมี 2 รูปแบบหลักคือ รูปแบบที่ 1 ป่าชุมชนดั้งเดิม เป็นป่าธรรมชาติที่ชาวบ้านรักษาไว้โดยมีวัตถุประสงค์แตกต่างกันตามชนิดของป่า เช่น ป่าอภัยทาน ป่าวัด ป่าช้า ป่าดอนปู่ตา ป่าชันน้ำ ป่าห้วยนา ป่าใช้สอย ป่าชุมชนลักษณะอื่นๆ และรูปแบบที่ 2 ป่าชุมชนแบบพัฒนา เป็นแหล่งป่าไม้เดิมที่อยู่ในสภาพป่าเสื่อมโทรมมีการพัฒนาขึ้นมาใหม่เพื่อเป็นแหล่งฟักฟื้น แหล่งไม้ใช้สอยและเป็นแหล่งรายได้ของชุมชน ป่าชุมชนถูกพัฒนาในรูปแบบที่แตกต่างตามลักษณะการใช้ที่ดินและสถาบันที่เกี่ยวข้อง เช่น ป่าปลูกเพื่อใช้สอยในชุมชน ป่าปลูกในโรงเรียน ป่าปลูกในวัดหรือสำนักสงฆ์ การพัฒนาป่าตามโครงการจัดป่าของชาติให้เป็นป่าชุมชน ป่าปลูกลักษณะอื่นๆ เป็นต้น

ยศ สันตสมบัติ (2536 : 134-139) แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐมี 4 แนวคิดหลักคือ

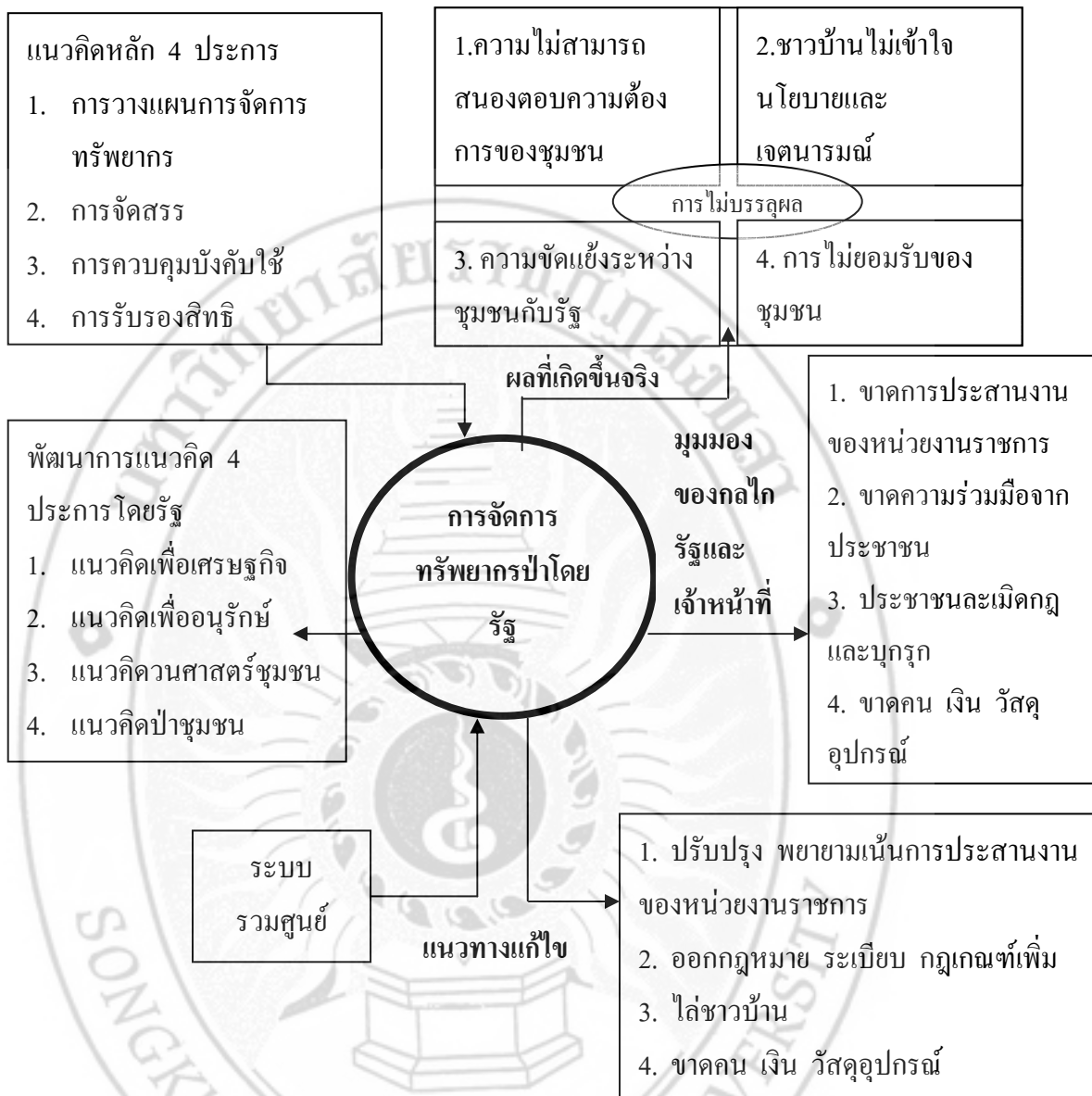
1) แนวคิดการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าเพื่อเศรษฐกิจ รัฐมองป่าเป็นมูลค่าเนื้อไม้เพื่อเศรษฐกิจมีบริษัทต่างชาติเข้ามาลงทุนในประเทศ ในที่สุดป่าไม้ถูกทำลายจนต้องมีการจัดการการใช้ประโยชน์โดยจัดตั้งกรมป่าไม้เข้ามารับผิดชอบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐยึดถือกฎหมายเป็นหลักและมีการเปิดป่าสัมปทานป่าไม้เพื่อเศรษฐกิจ

2) แนวคิดการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าเพื่อการอนุรักษ์ เมื่อทรัพยากรป่าร้อยละเกิดปัญหาอุทกภัยในหลายพื้นที่ ทำให้รัฐทบทวนการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าประกาศปิดป่าเพื่อแก้ไขปัญหาทรัพยากรร่วมศูนย์ในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยมอบหน้าที่ให้กับกรมป่าไม้ กรมป่าไม้ดำเนินการขาดการวางแผนร่วมกับชุมชนในการจัดการ

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าประกาศเขตอนุรักษ์ไม่มีการกันเขตชุมชนออกจากเขตป่าแต่อย่างใด รัฐไม่ยอมรับวิถีชีวิตชุมชนคนอยู่กับป่า ใช้กฎหมายแยกคนออกจากป่าทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนในท้องถิ่น

3) แนวคิดวนศาสตร์ชุมชนเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ที่รัฐมีการทบทวนการจัดการ การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐ จึงมีการเปลี่ยนแปลงจากการปลูกป่าในที่เสื่อมโทรมมาสู่การจัดการป่าระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐร่วมกับชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้จัดการ เจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นผู้สนับสนุน เปลี่ยนจากความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับกรมป่าไม้สู่ความร่วมมือ มีหลักการที่สำคัญคือ เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมการคิดและทำกิจกรรมโดยชุมชนเอง เพื่อนำไปสู่การจัดการ การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน วัฒนธรรมประเพณี ผู้จัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืนต่อไป

4) แนวคิดป่าชุมชน เป็นแนวคิดหนึ่งที่มีการทบทวนการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐร่วมกับองค์กรอื่นๆ ซึ่งมีบทสรุปว่าบุคคลที่ใกล้ชิดผืนป่าจะดูแลรักษาป่าได้ดีที่สุด จึงมีแนวคิดป่าชุมชนเพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชนในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืนต่อไป

ภาพที่ 5 การจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐ
(ที่มา : ยศ สันตสมบัติ 2536 : 200)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่าการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐมีพัฒนาการแล้วแต่สถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในแต่ละช่วง เช่น ช่วงแรกทรัพยากรป่าทุกภูมิภาคมีความอุดมสมบูรณ์แนวคิดการจัดการการใช้ประโยชน์โดยรัฐมีแนวคิดเพื่อเศรษฐกิจ ต่อมาทรัพยากรป่าเสื่อมโทรมลง จึงเกิดแนวคิดเพื่ออนุรักษ์ขึ้นเพื่อการรักษาผืนป่า แต่ความเป็นจริงผืนป่าก็ยังถูกทำลายทั้งถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ในที่สุดก็เกิดแนวคิดวิทยาศาสตร์ชุมชนขึ้น โดยชุมชนดูแลรักษาผืนป่ารัฐปรับบทบาทมาประสานงานและสนับสนุน แต่การปฏิบัติจริงยังมีปัญหา

อยู่ทรัพยากรป่ายังถูกทำลาย จึงมีแนวคิดป่าชุมชนเกิดขึ้นซึ่งเป็นพัฒนาการที่ดีถือเป็นเชิงบวกในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชนในการรักษาป่าร่วมกัน

1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชน

เครือข่ายป่าชุมชนภาคใต้ (2547 : 3) อ้างถึงพระราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2524 ณ สำนักงานเกษตรภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ว่า “กรมป่าไม้ไม่มีทางจะรักษาป่าไม้เอาไว้ได้ กรมป่าไม้มีคนที่คนที่จะไปไล่จับคนทั่วประเทศ ต้องให้ประชาชนเป็นผู้ปลูกป่า ประชาชนเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากป่าและประชาชนเป็นผู้รักษาป่า”

การปรับตัวทางสังคมเพื่อการบริหารและการจัดการทรัพยากรของชุมชน พบว่าชุมชนมีความสามารถในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าได้ด้วยตนเอง ซึ่งมีรูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่านำไปสู่การบริหารจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์และนำไปสู่การพัฒนาเป็นแนวนโยบายในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าต่อไป ที่ผ่านมามีการวิจัยเชิงปฏิบัติการป่าชุมชนในประเทศไทยกับแนวทางการพัฒนา ซึ่งมีการกล่าวถึงสาระเนื้อหาเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไว้หลากหลาย และยังมีผู้รู้ นักวิชาการ กลุ่มบุคคล บุคคลได้กล่าวถึงการดูแลรักษาป่าโดยชุมชนต่างๆ ไว้หลากหลายเช่นกัน สรุปได้ดังนี้

เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536 : 183-186) กล่าวว่าไว้ว่า จากการศึกษาวิจัยป่าชุมชนในสองภูมิภาคภาคเหนือและภาคอีสาน สามารถจำแนกระบบการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนออกเป็นประเด็นใหญ่ๆ ได้ 3 ประเด็น คือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการ และรูปแบบการจัดการทรัพยากร

1) หลักการจัดการ โดยทั่วไปแล้วระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนวางอยู่บนหลักการพื้นฐาน 4 ประการ คือ ประการแรกการยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ประการที่สองการคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมทางสังคม ประการที่สามความยั่งยืนของระบบการผลิตและสมดุลของระบบนิเวศ และประการที่สี่การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

2) วิธีการจัดการ วิธีการจัดการป่าชุมชนอาจจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะคือ ประการแรกมีการจำแนกประเภทป่าออกเป็นประเภทต่างๆ และทำการกำหนดขอบเขตของป่าชุมชน ป่าประเภทต่างๆอย่างชัดเจน ประการที่สองมีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบ ไม่ว่าจะเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ตาม เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้ใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างยั่งยืน ตลอดจนมีการกำหนดบทลงโทษสำหรับการฝ่าฝืน

กฎระเบียบของชุมชน ประการที่สามมีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราว เพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชนและการจัดตั้ง “องค์กร” ของชุมชนขึ้นเพื่อทำหน้าที่ดูแล ตรวจสอบและควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

3) รูปแบบการจัดการ การจัดการทรัพยากรของชุมชนอาจมีรูปแบบที่แตกต่างหลากหลายออกไปตามเงื่อนไขทางกายภาพและสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของแต่ละพื้นที่ เราอาจแบ่งรูปแบบการจัดการป่าชุมชนออกได้เป็น 3 ประเภทคือ

(1) รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี การจัดการทรัพยากรตามจารีตประเพณี หมายถึง การนำเอาอุดมการณ์ ความเชื่อ และวิถีคิดตามประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรและที่ดินของหมู่บ้าน เช่น ความเชื่อในเรื่องผี และยึดมั่นในวิถีคิดว่าด้วยสิทธิชุมชน สิทธิการใช้และสิทธิตามธรรมชาติ เป็นต้น

(2) รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์ ในพื้นที่บางแห่งที่สิทธิชุมชนไม่ได้รับการยอมรับหรือถูกละเมิด เช่น มีความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกสูง หรือพื้นที่ที่มีพลังกดดันต่อป่าค่อนข้างมาก เช่น มีการลักลอบตัดไม้ หรือในบางพื้นที่ที่ป่าเริ่มเสื่อมสภาพชาวบ้านอาจนำเอารูปแบบและวิธีการจัดการแบบอื่นมาประยุกต์ใช้ร่วมกับการจัดการตามจารีตประเพณี

(3) รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง ในบริบทของการแย่งชิงทรัพยากรโดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างชุมชนกับรัฐและนายทุน บางครั้งรูปแบบของการจัดการทรัพยากรถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นขบวนการต่อสู้ เพื่อพิทักษ์สิทธิของชุมชนและต่อต้านนโยบายของรัฐ เช่น การต่อสู้กับสัมปทานป่าไม้ การปลูกสร้างสวนป่า โดยมีการจัดกิจกรรมรวมกลุ่มเพื่อสร้างแผนงานในการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยชุมชนเองเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการเมือง

ปริศนา พรหมมา (อ้างถึงในอัจฉรา รัศยุติธรรม 2543 : 50-54) กล่าวว่าไว้ในทัศนะของชาวบ้าน “ป่า” ไม่ได้หมายถึงเนื้อไม้เท่านั้น แต่ยังมีความสำคัญต่อชุมชนทั้งในด้านความเชื่อพิธีกรรม อาหาร ยาสมุนไพร ไม้ใช้สอย การเลี้ยงสัตว์ รวมถึงน้ำเพื่ออุปโภคบริโภค และน้ำสำหรับการเพาะปลูกด้วย ป่า ดิน น้ำ มีความเชื่อมโยงกันและเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญ เป็นต้นกำเนิดความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมและความเป็นชุมชน ชุมชนแต่ละแห่งมีแนวทางการจัดการที่แตกต่างกันออกไปตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม ประเพณีและวัฒนธรรมแต่มีเป้าหมายที่ไม่แตกต่างกันนั่นคือ ความมั่นคงและยั่งยืนของชุมชนและระบบนิเวศ

กิงกร นรินทรกุล ณ อยุธยา (2543 : 44-45) กล่าวว่าไว้ว่า การจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชน คือ การยอมรับว่าป่าเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชน ป่ามิใช่ของรัฐหรือของบุคคลภายนอก สมาชิกของชุมชนท้องถิ่นจึงสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการดูแล

จัดการและใช้ประโยชน์จากป่าไปพร้อมๆ กัน ป่าชุมชนเป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชนหรือบนเครือข่ายภายในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมบนพื้นฐานของระบบ ความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ

วิชัย เทียนน้อย (2542 : 17-21) กล่าวว่า แนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ คือ การสร้างระเบียบกฎเกณฑ์โดยถือปฏิบัติอย่างจริงจัง การใช้เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพสูงเพื่อลดปัญหาการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและลดมลพิษ เช่น ใช้พลังงานจากแสงแดด การสร้างระเบียบวินัยในชมรม สมาคม หรือกลุ่มองค์กร เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

อภิชัย พันธเสน (2539 : 78-79) ได้อธิบายเกี่ยวกับการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชน โดยอ้างถึงผลการศึกษาของคณะผู้วิจัยป่าชุมชนภาคเหนือเกี่ยวกับลักษณะที่ชุมชนจะสามารถอนุรักษ์ป่าได้ควรมีลักษณะ 8 ประการสรุปได้ดังนี้คือ

- 1) มีความเป็นชุมชนสูงเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ทางเครือญาติมีความเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่เครือญาติ หรือความสัมพันธ์ในฐานะเพื่อนบ้าน มีเนื้อหาอยู่บนการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนแรงงานมีความเชื่อหรือพิธีกรรมที่ปฏิบัติร่วมกัน
- 2) มีประโยชน์ร่วมกันลักษณะการใช้ดิน ป่า และน้ำ เป็นปัจจัยการผลิตและรูปแบบการผลิตที่จำเป็นต้องอนุรักษ์ป่า
- 3) มีทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสภาพที่สามารถใช้ได้ เนื่องจากกรณีป่าชุมชนเป็นองค์ประกอบสำคัญของเกษตรกรรมที่ยั่งยืนถาวร
- 4) มีผู้นำที่เข้มแข็งและมีภูมิปัญญา สามารถปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง กฎหมาย สังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปสามารถทำให้รักษาภูมิลักษณ์ต่างๆ มีระบบ จิตสำนึก และพฤติกรรม ยืนยันอยู่กับผลประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก
- 5) มีองค์กรชุมชนหมู่บ้านหรือชุมชนที่รักษาป่าไว้ เช่น องค์กรเหมืองฝาย สภาตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการตรวจป่า เป็นต้น
- 6) มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสมบัติร่วมของชุมชน นั่นคือจารีตที่ถือว่าป่าเป็นของส่วนรวม
- 7) เป็นชุมชนที่มีความถาวรซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบทางสังคมที่มีประชากรและการจัดระบบทางสังคมที่ประชากรกลุ่มดังกล่าว ถือว่าเป็นชุมชนเดียวกันเกิดผลเพียงพอกับความต้องการของชุมชน

8) เป็นชุมชนที่มีเครือข่ายการใช้ทรัพยากรรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งอยู่แล้ว
 เพิ่มศักดิ์ มกรากิรมย์ (อ้างถึงในหทัยกานต์ สังข์ชาติ และรวีวรรณ กันไชยศักดิ์
 2544 : 17) กล่าวว่าไม่ว่าจะมีการนิยามคำว่าป่าชุมชนอย่างไรก็ตามจะถือว่าเป็นป่าชุมชน เป็นการ
 จัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชน ต้องพิจารณาสาระสำคัญดังนี้คือ

1) ป่าชุมชนต้องเชื่อมโยงระบบสังคมวัฒนธรรมเข้ากับเรื่องป่าและทรัพยากร
 ในป่า

2) เป็นป่าธรรมชาติ หรือป่าปลูกขึ้นมาใหม่ก็ได้ แต่ชุมชนมีอำนาจในการ
 บริหารจัดการอย่างอิสระ โดยองค์กรตัวแทนที่แท้จริงของชุมชน

3) กรรมสิทธิ์ในที่ดินจะเป็นของรัฐหรือสาธารณะประโยชน์ก็ได้ แต่ชุมชนมี
 อำนาจในการบริหารจัดการอย่างอิสระ โดยองค์กรตัวแทนที่แท้จริงของชุมชน

4) จุดประสงค์และเป้าหมายของการจัดการป่าสอดคล้องกับความต้องการของ
 คนส่วนใหญ่ในชุมชน

5) เน้นการบริหารจัดการให้สอดคล้องกับจารีตประเพณี ความเชื่อและ
 วัฒนธรรมในท้องถิ่น และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน

6) กฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการป่าและทรัพยากร กำหนดและตัดสินใจโดย
 องค์กรชุมชน

ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2536 : 158-162) กล่าวว่าไว้ว่าแนวความคิดหลัก
 เกี่ยวกับการ จัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชนหรือ ป่าชุมชนไว้ 5 ประการ ดังนี้

แนวความคิดประการแรก คือ การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลง
 โครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศ

แนวความคิดประการที่สอง คือ การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรม
 ซึ่งหมายถึง การมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน
 เช่น มองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน

แนวความคิดประการที่สาม คือ การมองป่าชุมชนว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบ
 ทรัพย์สินร่วมของชุมชน (Communal property system) ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนเป็น
 แนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร ซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของ “สิทธิการใช้” (Users
 right) และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน กลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์

แนวความคิดประการที่สี่ คือ การมองป่าชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทาง
 สังคม (Social movement) ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีในการรักษาป่าของ
 ชุมชนมาเนิ่นนานหรืออาจเป็นขบวนการที่เกิดใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวของชาวบ้าน เพื่อ
 ต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอกไม่ว่ากรณีใด

แนวความคิดประการที่ห้า คือ การมองป่าชุมชนในบริบทของการพัฒนาชนบท และอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ป่าชุมชนเป็นกระบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาตนเอง บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนชนบท และยังเป็นความพยายามในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมไปพร้อมๆ กัน

จากแนวความคิดหลักเกี่ยวกับการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชนทั้ง 5 ประการ เชื่อมโยงไปสู่รูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าโดยชุมชนซึ่งสรุปได้ 3 รูปแบบ

1) รูปแบบการจัดการป่าเชิงวัฒนธรรม รูปแบบนี้ดำเนินการภายใต้ชุมชนดั้งเดิมมีความเป็นเครือญาติภายในชุมชนหรือชุมชนใกล้เคียง การจัดการป่าคำนึงถึงวิถีชีวิตชุมชนวัฒนธรรมประเพณีเป็นสำคัญ

2) รูปแบบการจัดการป่าภายใต้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ รูปแบบนี้ส่วนใหญ่ดำเนินการในชุมชนใหม่ที่มีกลุ่มคนหลากหลายจากพื้นที่ต่างๆ เข้ามาอยู่อาศัยร่วมกัน มีตัวแทนกลุ่มต่างๆ มาประสานผลประโยชน์ร่วมกัน

3) รูปแบบการจัดการป่าเชิงการเมือง เป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นเนื่องจากอำนาจรัฐกับการจัดการป่า เช่น การสัมปทานป่า การปลูกป่า การประกาศป่าอนุรักษ์ ฯลฯ โดยชาวบ้านในชุมชนมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มองค์กรเพื่อการพิทักษ์ป่า โดยอาจจะมียุทธศาสตร์ภายนอกเข้าไปช่วยเหลือและให้การสนับสนุนในด้านต่างๆ

รูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าโดยชุมชนทั้ง 3 รูปแบบดังกล่าวข้างต้น เชื่อมโยงไปสู่การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชนซึ่งโดยทั่วไปมีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าดังนี้

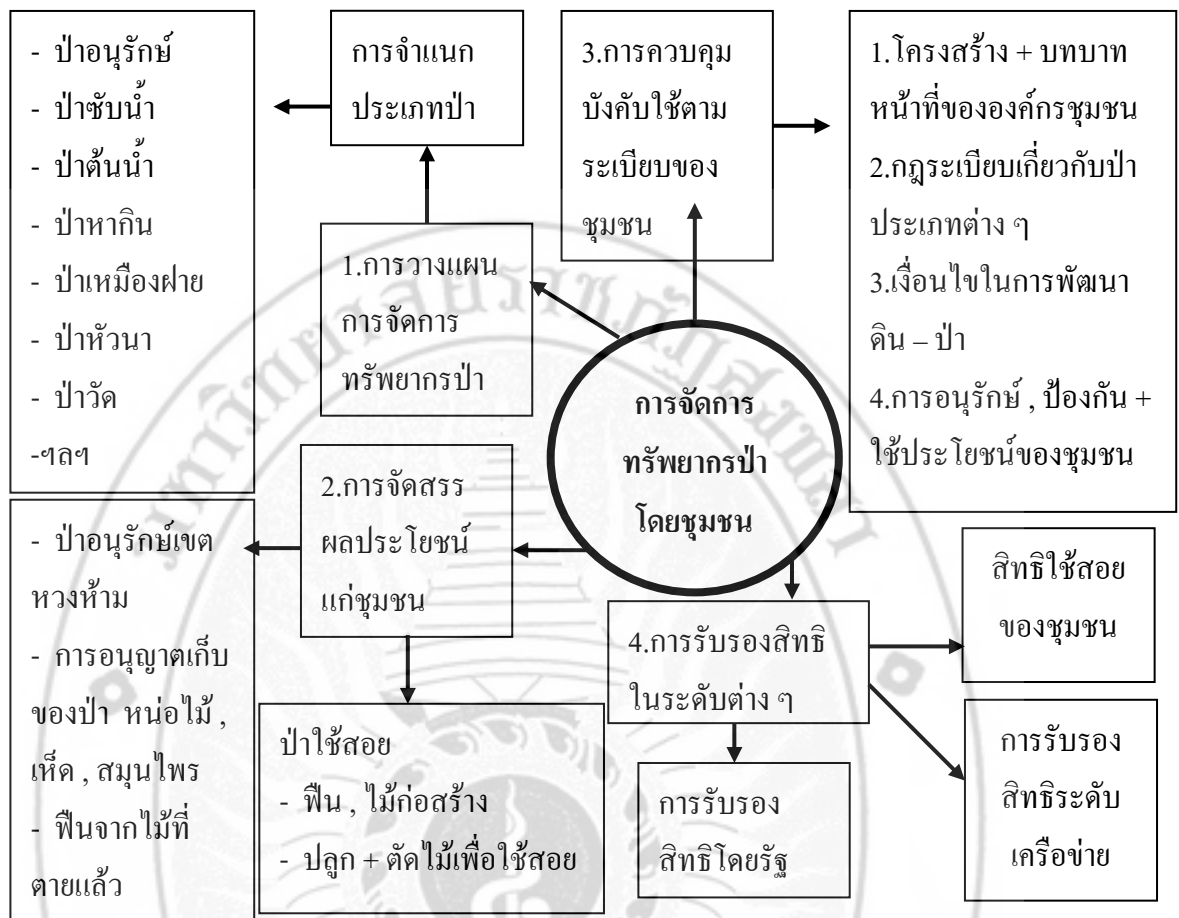
1) เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารในชุมชน เช่น ป่าอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร ป่าต้นน้ำ เป็นต้น

2) เป็นพื้นที่สำหรับการทำมาหากิน เช่น การเก็บหาของป่า เห็ด หน่อไม้ สมุนไพร รวมทั้งพื้นที่การเลี้ยงสัตว์ในธรรมชาติ เป็นต้น

3) เป็นสถานประกอบพิธีกรรมตามวัฒนธรรมความเชื่อ เช่น เขตอภัยทาน เส้นทางประวัติศาสตร์ ป่าช้า เป็นต้น

4) เป็นพื้นที่สำหรับการใช้สอย เช่น การหาฟืนจากไม้ที่ตายแล้ว การใช้ประโยชน์จากป่ากรณีไม้ก่อสร้าง การปลูกทดแทน ตัดไม้เพื่อขาย เป็นต้น

5) เป็นป่าให้ความร่มรื่นความเป็นธรรมชาติแก่ชุมชน เช่น การปลูกป่าในบริเวณวัด บริเวณโรงเรียน บริเวณพื้นที่สาธารณะ เป็นต้น

ภาพที่ 6 การจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชน

(ที่มา : ยศ สันตสมบัติ 2536 : 203)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า แนวคิดการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยชุมชน คือ การให้สิทธิชาวบ้านเป็นผู้ดูแลป่าและใช้ประโยชน์จากป่า พื้นที่ป่ายังคงเป็นป่าของประเทศไทย เป็นกระบวนการรักษาป่าร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชนทั้งในพื้นที่และชุมชนทั่วประเทศ เปลี่ยนบทบาทรัฐจากผู้มีอำนาจจัดการมาเป็นผู้ประสานและส่งเสริมสนับสนุนศักยภาพของชุมชนในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าบนพื้นฐานของระบบความคิดภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ

1.5 แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มองค์กร

เมื่อก้าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มองค์กร นักคิดหลายคนได้ให้ความหมายไว้ต่าง ๆ นานา ซึ่งมีทั้งคล้ายคลึงกัน แตกต่างกัน แล้วแต่การมองและพิจารณาในแต่ละด้านของนักคิดแต่ละสาขานั้นๆ สามารถสรุปได้ดังนี้

ประสาท หลัทธิลา (อ้างถึงในณรงค์ เล็งประชา 2526 : 19) กล่าวว่าไว้ว่ากลุ่ม หมายถึง การที่คนสองคนหรือมากกว่านั้น มีการกระทำระหว่างกันทางสังคม มีการเฝ้า การตอบสนองและการถ่ายทอดแนวความคิดให้เข้าใจกันได้

วนิดา เสนิเศรษฐ และชอบ อินทร์ประเสริฐกุล (2530 : 18-19) กล่าวว่าไว้ว่ากลุ่ม หมายถึง กลุ่มบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีการพบปะแบบเผชิญหน้ากัน โดยสมาชิกแต่ละคนมีโอกาสที่จะเข้าใจหรือรับรู้ความแตกต่างของสมาชิกแต่ละคนเพียงพอที่เขาจะสามารถแสดงปฏิกิริยาต่อกันในระยะเวลาต่อมา

ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร (2545 : 191) กล่าวว่าไว้ว่ากลุ่ม หมายถึง บุคคลจำนวนหนึ่งซึ่งประกอบด้วยบุคคลสองคนหรือมากกว่ามาปฏิสัมพันธ์กัน เพื่อให้ปฏิบัติการอย่างใดอย่างหนึ่งของแต่ละบุคคลและกลุ่มบรรลุตามเป้าหมาย

สิทธิโชค วรรณสันติกุล (2533 : 4) กล่าวว่าไว้ว่ากลุ่ม หมายถึง การรวมตัวของบุคคลหลายคนในช่วงเวลาหนึ่ง บุคคลเหล่านี้จะมีการรับรู้ตนเองว่าพวกเขาขึ้นต่อกันและกันในอันที่จะปฏิบัติการเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมกันของเขาเหล่านั้น

สุรเชษฐ์ ชีระมณี (2534 : 176) กล่าวว่าไว้ว่ากลุ่ม หมายถึง บุคคลจำนวนหนึ่งที่มารวมกันโดยมีความสัมพันธ์กันอย่างไรอย่างหนึ่ง เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ ขอมรับการเป็นสมาชิกและมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน

อาภรณ์พันธ์ จันทรสว่าง (2525 : 53) กล่าวว่าไว้ว่ากลุ่ม หมายถึง การรวมตัวของปัจเจกบุคคลซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และทำให้เขาต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในระดับใดระดับหนึ่ง

นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร (2546 : 22-28) กล่าวว่าความหมายของกลุ่มองค์กรสามารถให้ความหมายได้หลากหลาย คือ ให้ความหมายกลุ่มองค์กรโดยองค์กรที่ทำงานพัฒนาชนบท ให้ความหมายกลุ่มองค์กรตามวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่มองค์กรให้ความหมายกลุ่มองค์กรตามลักษณะของกลุ่มและให้ความหมายกลุ่มองค์กรตามการก่อตั้งและโครงสร้างกลุ่ม เช่น

กลุ่มองค์กรในความหมายของกรมพัฒนาชุมชน คือ การรวมตัวของประชาชน ในหมู่บ้านหรือตำบลตั้งแต่สองคนขึ้นไป เพื่อดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งตามวัตถุประสงค์ของ กลุ่มเองหรือสนองตามวัตถุประสงค์ของชุมชน หรือแม้กระทั่งสนองตอบวัตถุประสงค์ของ ทางราชการหรือหน่วยงานเอกชนที่ให้การสนับสนุน

กลุ่มองค์กรในความหมายขององค์กรพัฒนาเอกชน คือ กลุ่มที่มีการรวมตัวขึ้น อย่างมีเป้าหมายที่เป็นอันเดียวกับชุมชนและกระทำการตามเป้าหมายเพื่อชุมชน องค์กรประชาชน จึงเป็นตัวแทนของชุมชนในการรักษาผลประโยชน์และคลี่คลายปัญหาของชุมชนทั้งปัญหาเฉพาะ หน้าและปัญหาระยะยาว องค์กรประชาชนจึงสามารถพัฒนาและเติบโตได้ตามความจำเป็น

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า กลุ่ม คือการรวมกันของปัจเจกบุคคลซึ่งมี ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และมีการพึ่งพอาศัยซึ่งกันและกันในระดับใดระดับหนึ่ง มีการดำเนิน กิจกรรมร่วมกันโดยวางเป้าหมายของกลุ่มร่วมกัน

1.6 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

1.6.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

แนวความคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นแนวความคิดที่เกิดอยู่เคียงคู่ กับการปกครองระบอบประชาธิปไตย เนื่องจากระบบการปกครองนี้ถือว่าอำนาจอธิปไตยซึ่งเป็น อำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศนั้นมาจากประชาชน และประชาชนเป็นผู้ให้ฉันทานุมัติ แก่องค์กรต่างๆ ของรัฐประเทศที่ปกครองระบอบประชาธิปไตย แนวความคิดการมีส่วนร่วมของ ประชาชนนี้จึงเป็นแนวความคิดที่มีมาแต่ในอดีต ต่อมาล้าพังการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมโดย การเลือกตั้งผู้แทนให้ทำหน้าที่แทนตนอันเป็นการมีส่วนร่วมทางอ้อมของประชาชนเท่านั้นจึงไม่ เพียงพออีกต่อไป จึงมีแนวความคิดทางรัฐศาสตร์ที่จะให้ประชาชนได้เข้าไปมีบทบาทร่วมโดยตรง ในการบริหารและการปกครองประเทศ เพื่อให้เกิดความโปร่งใสและเป็นไปตามความต้องการ แท้จริงของประชาชน ซึ่งถือว่าวิธีการนี้เป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ 2545 : 47-48) จากที่กล่าวมาข้างต้นการมีส่วนร่วมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคม การเมือง มีผู้รู้ นักวิชาการให้ความหมายการมีส่วนร่วมไว้หลากหลาย สรุปได้ดังนี้

อรทัย กัทผล (2540 : 2) กล่าวว่าไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการซึ่งประชาชนหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะ แลกเปลี่ยนข้อมูลและ ความคิดเห็นเพื่อแสวงหาทางเลือกและการตัดสินใจต่างๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง จึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งถึงการ ติดตามและประเมินผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจและรับรู้-เรียนรู้ การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกันซึ่ง จะเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย

เจเลียว บุรีภักดี และคณะ (2545 : 114) กล่าวว่าไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนหรือชุมชนสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการกำหนดนโยบายพัฒนาท้องถิ่น อันเป็นกระบวนการขั้นต้นของการวางแผนในการพัฒนาท้องถิ่น นอกจากนั้นหลังจากที่ได้กำหนดวัตถุประสงค์ แผนงานและปฏิบัติงานตามแผนงานดังกล่าวร่วมกันแล้ว ยังมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากการบริการ รวมทั้งมีส่วนร่วมในการควบคุมประเมินผลโครงการต่างๆ ของท้องถิ่น ซึ่งอาจเป็นไปได้โดยทางอ้อม คือ ผ่านกรรมการที่เป็นฝ่ายบริหารงานของหมู่บ้านหรือเป็นไปได้โดยตรง คือ ได้เข้ามีส่วนร่วมด้วยตนเอง

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2546 : 198-199) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมไว้ 2 ลักษณะ คือ

1) การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหาการวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผลรวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

2) การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมืองซึ่งแบ่งออกเป็นอีก 2 ประเภท คือ

(1) การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชนอันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตนและได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

(2) การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐมาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมี บทบาทหลักโดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมือง การบริหาร มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกันโดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจในการพัฒนาให้แก่ประชาชน ให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง

สุนทร พูนเอียด (2543 : 91-92) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง กระบวนการที่เปิดโอกาสให้ประชาชน หรือกลุ่มบุคคลผู้มีส่วนได้เสียในการดำเนินงานพัฒนาทุกขั้นตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในการคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติงานและร่วมรับผิดชอบในการแก้ไขปัญหาของชุมชนอย่างเต็มที่ภายใต้การสนับสนุนส่งเสริมจากองค์กรและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของประชาชน เริ่มต้นจากการร่วมคิดค้นปัญหา ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมปฏิบัติ ร่วมติดตามประเมินผล ร่วมปรับปรุงสู่การพัฒนาในครั้งต่อไป

1.6.2 กระบวนการมีส่วนร่วม

ปัจจุบันแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา (People Participation for Development) ได้รับการยอมรับและใช้แนวทางปฏิบัติในงานพัฒนา กระบวนการของการมีส่วนร่วมนั้นมิได้ขึ้นอยู่กับการริเริ่มหรือการวางแผนโดยรัฐ แต่ความสำเร็จขึ้นอยู่กับที่ประชาชนในชุมชนหรือท้องถิ่นต่างๆ ต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเป็นอิสระ เน้นการทำงานกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน พลังกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญทำให้งานพัฒนาต่างๆ บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย (จรัญญา วงษ์พรหม 2536 อ้างถึงในปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ 2546 : 195) นอกจากนี้ในกระบวนการพัฒนาจำเป็นต้องมีการประสานความร่วมมือรวมพลังระหว่างภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชนเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาซึ่งถือได้ว่าเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย ซึ่งมีผู้รู้ นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมสามารถสรุปได้ดังนี้

สุนทร พูนเอียด (2543 : 11,91-92) กล่าวว่า กระบวนการมีส่วนร่วม คือ ขั้นตอน แบบแผน วิธีการ กรรมวิธีที่กำหนดขึ้นอย่างมีระบบเพื่อให้เกิดการกระทำที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง จากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งตามเป้าหมายและทิศทางที่กำหนดไว้ตั้งแต่ต้น ดังนั้นการพัฒนาต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอน

กระบวนการมีส่วนร่วมหรือขั้นตอนในการมีส่วนร่วมประกอบด้วย ขั้นตอนที่สำคัญ 6 ขั้นตอน คือ

- 1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน ศึกษาปัญหา ลำดับความสำคัญของปัญหา และคัดเลือกปัญหาเพื่อแก้ไข ตามลำดับ
- 2) การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา วิธีการแก้ปัญหา แต่ละปัญหา
- 3) การมีส่วนร่วมในการคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ปัญหาหรือลดปัญหานั้นๆ แล้วตัดสินใจเลือกวิธีและวางแผนในการแก้ปัญหา
- 4) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผนงาน โครงการหรือกิจกรรมที่กำหนดไว้ให้บรรลุเป้าหมาย
- 5) การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมติดตามให้ทราบความก้าวหน้าและสัมฤทธิ์ผลของการดำเนินกิจกรรมด้านต่างๆ

6) การจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการเข้ามามีส่วนร่วมแก่
กลุ่มองค์กรประชาชน

บัณฑิต อ่อนคำ (อ้างถึงในเฉลียว บุรีภักดี และคณะ 2545 : 116)
กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนของการพัฒนาไว้ 6 ขั้นตอน คือ

- 1) มีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ
- 2) มีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาในชุมชน
ตลอดจนกำหนดความต้องการของชุมชน
- 3) มีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนา โดยประชาชนมีส่วนร่วมกำหนด
นโยบายและ วัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจน
กำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่ใช้
- 4) มีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนาเป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วม
ในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน
ประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก
- 5) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่
ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนาหรือยอมรับผลประโยชน์
อันเกิดจากการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

6) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมี
ส่วนร่วมในการประเมินว่าการพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด

ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ (อ้างถึงในเฉลิมศักดิ์ บุญญา 2543 : 12-13)
ได้กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานไว้ 8 ขั้นตอน คือ

- 1) ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นใน
ชุมชน รวมตลอดถึงความต้องการของชุมชน
- 2) ร่วมค้นหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ไขและลดปัญหา
ของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนหรือสนองความต้องการของชุมชน
- 3) ร่วมวางแผนนโยบายหรือแผนงานหรือโครงการหรือกิจกรรม เพื่อจัดและ
แก้ไขตลอดจนสนองความต้องการของชุมชน
- 4) ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อ
ส่วนรวม
- 5) ร่วมตัดสินใจในการปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มี
ประสิทธิภาพและประสิทธิผล

6) ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการในชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและของหน่วยงาน

7) ร่วมปฏิบัติตามนโยบายและแผนงานโครงการและกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้

8) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล ร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้ทำกำไรไว้ทั้งภาคเอกชนและภาครัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

เถียบ ไทยอิง (อ้างถึงในเถเลียว บุริภักดี และคณะ 2545 : 116–118) จากรายงานการศึกษาของสมาคมมิตรชนบท เรื่อง “ประสบการณ์การเรียนรู้จากชาวบ้าน : กระบวนการและขั้นตอนการมีส่วนร่วมในชุมชน” ได้เสนอขั้นตอนการเรียนรู้ไว้ 6 ขั้นตอน คือ

- 1) ขั้นการร่วมอยู่ร่วมกันและรับรู้ปัญหา
- 2) ขั้นร่วมทำงานเป็นหนึ่งเดียวกับชุมชน
- 3) ขั้นร่วมคิดร่วมศึกษาปัญหาชุมชน
- 4) ขั้นร่วมพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชน
- 5) ขั้นร่วมสรุปและร่วมประเมินผล
- 6) ขั้นร่วมรับผลและพัฒนาขั้นต่อไป

อทิน รพีพัฒน์ (อ้างถึงในปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ 2546 : 200) ได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนาไว้ 5 ขั้นตอน คือ

- 1) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การพิจารณาปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
- 2) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา
- 3) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาและพิจารณาแนวทางวิธีการในการแก้ปัญหา

- 4) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา
- 5) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนา

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2546 : 205) กล่าวว่าโดยทั่วไปกระบวนการมีส่วนร่วมมีดังต่อไปนี้

- 1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงานและร่วมกันค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็น เพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงานและทรัพยากรที่จะต้องใช้

3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งด้านวัตถุและจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคลและสังคม

5) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลการพัฒนา เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วมเปรียบเสมือนวงจรการพัฒนาตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนถึงจุดสิ้นสุด เพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งสามารถสรุปเป็น 6 ขั้นตอนดังนี้

1) ขั้นการมีส่วนร่วมในการประเมินความต้องการของชุมชนท้องถิ่น วิเคราะห์ปัญหา แนวทางแก้ไขปัญหา ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ

2) ขั้นการมีส่วนร่วมและศึกษาความเป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหาและการตัดสินใจ

3) ขั้นการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนา โดยศึกษาข้อมูลของชุมชน เพื่อกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการแก้ปัญหาและแนวทางการดำเนินงาน

4) ขั้นการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผน การกำกับควบคุมการปฏิบัติงาน เพื่อบรรลุเป้าหมายตามแผนที่วางไว้

5) ขั้นการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน ทุกขั้นตอนศึกษาปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน

6) ขั้นการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ผลการดำเนินงาน เพื่อศึกษาผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบ เพื่อปรับปรุงผู้การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ต่อไป

ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าต้องเริ่มต้นจากปัญหาและความต้องการของประชาชน โดยใช้กระบวนการกลุ่มองค์กร มีผู้นำ มีสมาชิก ร่วมกันวางแผนกิจกรรมทุกขั้นตอน โดยคิดกิจกรรมที่ประชาชนทำได้เองเพื่อการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืน

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 งานวิจัยในประเทศ

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเทศ สรุปได้ดังนี้

กนกรัชฎ์ อธิรัฐ (2542) เรื่อง การมีส่วนร่วมในการป้องกันและจัดการป่าชุมชนคงใหญ่ ขององค์การบริหารส่วนตำบลสร้างถ่อน้อย อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ พบว่าแนวคิดและทฤษฎีความสัมพันธ์ของมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติ สนับสนุนให้คนมีส่วนร่วมและมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะที่นโยบายของประเทศในปัจจุบัน ได้ส่งเสริมการกระจายอำนาจการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมอย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม ชุมชนและองค์การบริหารส่วนตำบลเห็นประโยชน์ของป่าคงใหญ่ เนื่องจากได้พึ่งพิงป่าเป็นแหล่งอาหารและเชื้อเพลิง นำไปสู่การมีส่วนร่วมในการป้องกันและจัดการป่าชุมชนคงใหญ่ให้ยั่งยืน

พรทิพย์ ตังคณานุถชัย (2541) เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาโครงการป่าชุมชนบ้านน้ำหრა อำเภอควนกาหลง จังหวัดสตูล พบว่าประชาชนส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจในการดำเนินกิจกรรมโครงการป่าชุมชนในหมู่บ้าน เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืนปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรป่า ความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การรวมกลุ่มในชุมชน เป็นต้น

ไพลิน ภูจินาพันธ์ (2542) เรื่อง ปัญหาการเมืองเรื่องนโยบายป่าชุมชนในประเทศไทย : ศึกษากรณีการร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน พบว่า ปัญหาสำคัญที่มีผลกระทบต่อกระบวนการกำหนดพระราชบัญญัติป่าชุมชน มี 3 ประการคือ 1)รัฐมีลักษณะของความหวงอำนาจหมายถึงความไม่ไว้วางใจจะมอบอำนาจและผลประโยชน์ที่มีเหนือทรัพยากรป่าไม้ให้แก่ประชาชน จึงใช้แนวทางการรวมศูนย์อำนาจการจัดการป่าไม้ไว้ที่รัฐด้วยการออกกฎหมายและนโยบายมารองรับอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากร 2)การมีแนวคิดที่แตกต่างกันระหว่างรัฐกับประชาชนในเรื่องความหมายของป่าชุมชนและความแตกต่างของแนวคิดเรื่องสิทธิในการจัดการป่าชุมชนซึ่งเป็นแนวคิดที่ขัดแย้งกันในการร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน โดยเป็นความขัดแย้งในเรื่องการได้รับสิทธิการจัดการป่าชุมชนในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 3)การขาดความต่อเนื่องในกระบวนการกำหนดนโยบาย อันเนื่องมาจากสถานการณ์ทางการเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลบ่อย ทำให้การกำหนดนโยบายและการประกาศใช้กฎหมายเกิดความชะงักงันและล่าช้าออกไป ทั้ง 3 ประการ กลายเป็นปัญหาทางการเมืองที่สำคัญ ซึ่งสร้างผลกระทบโดยตรงต่อกระบวนการ

กำหนดนโยบายของรัฐ ดังนั้นต้องสนับสนุนการประกาศใช้พระราชบัญญัติป่าชุมชนที่เน้นการกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาและอนุรักษ์ป่าไม้ร่วมกับรัฐ

มานะ บุญยานันต์ (2542 : บทคัดย่อ) เรื่อง การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนซับจำปา อำเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี พบว่ารัฐบาลมีนโยบายชัดเจนเป็นรูปธรรมสนับสนุนให้ประชาชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อการปฏิบัติที่เป็นจริงความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับผู้นำชุมชนท้องถิ่นสำคัญ โดยรัฐจะต้องกำหนดนโยบายและแปลงเป็นแผนไปสู่การปฏิบัติอย่างชัดเจนสามารถปฏิบัติได้ โดยส่งเสริมให้ผู้นำชุมชนท้องถิ่นได้รับความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สนับสนุนในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนตลอดจนสนับสนุนงบประมาณและบุคลากร อันจะส่งผลให้การพัฒนาทางด้านป่าชุมชนสัมฤทธิ์ผลยิ่งขึ้นต่อไป

ยงยุทธ พึ่งวงศ์ญาติ (2543) เรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษาหมู่บ้านที่อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา พบว่า การมีส่วนร่วมประชาชนร่วมคิดร่วมดำเนินกิจกรรมยังไม่ชัดเจน ยังขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานรัฐกับชุมชน เพื่อร่วมกันวางแผนและดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นลักษณะการให้ความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐตามได้รับคำร้องขอเป็นครั้งคราว ได้แก่ กิจกรรมการปลูกป่า การปลูกต้นไม้ในที่สาธารณะ การพัฒนาป่าในชุมชน การทำแนวป้องกันไฟป่า ตามลำดับ

สลธิษา พึ่งแสงแก้ว (2537) เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว ชาวบ้านแม่เตาดินและบ้านห้วยแก้วได้อาศัยพึ่งพิงป่าในการดำรงชีวิตมาเป็นเวลานาน ซึ่งชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านได้รักษาป่าบนพื้นฐานความเชื่อในเรื่องการนับถือผี ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการรักษาป่า ขณะเดียวกันชาวบ้านก็ยึดถือป่าว่าเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชนไม่ใช่ของหลวง ชาวบ้านทุกคนจึงมีสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าไปพร้อมๆ กัน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ชาวบ้านก็พยายามปรับเปลี่ยนแนวทางการจัดการของชุมชนอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ตลอดไป

สันติ พัฒนาศักดิ์ (2539) เรื่อง การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรมีทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพราะป่าชุมชนมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตประจำวัน และเป็นศูนย์กลางของการผลิตโดยมีเกษตรกรเป็นเจ้าของและเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ เกษตรกร

ส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกป่าและทำแนวกันไฟรอบพื้นที่ป่าชุมชน

ทองจันทร์ หอมเนตร (2538) เรื่อง การจัดการป่าชุมชนขององค์กรท้องถิ่น : กรณีศึกษาหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำห้วยทราย จังหวัดขอนแก่น พบว่า การจัดการป่าชุมชนขององค์กรท้องถิ่นมีรูปแบบสำคัญ 3 ประการคือ 1)เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งระบบความเชื่อและพิธีกรรมภายในชุมชน เช่น การจัดการป่าชุมชนของกลุ่มผู้ใช้น้ำกลุ่มมดคายกวด 2)เกิดจากกระบวนการพัฒนาหมู่บ้านโดยมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาส่งเสริม มีการก่อตั้งกลุ่มสังคมต่างๆ ทำให้ชุมชนตระหนักในปัญหาทรัพยากรป่าไม้ และ 3)เกิดจากข้อจำกัดของกฎหมาย เช่น การที่รัฐได้ประกาศเขตป่าอนุรักษ์ ทำให้มีผลกระทบต่อชุมชน จึงร่วมมือกันพัฒนาป่าชุมชนขึ้น กระบวนการจัดการป่าชุมชนเกิดจากความศรัทธาของชาวบ้านต่อสถาบันศาสนา

นิธิ ฤทธิพรพันธุ์และคณะ (2536) วิจัย เรื่องป่าชุมชนภาคใต้จากการวิจัยพบว่า ภาคใต้องค์กรชุมชนระดับครอบครัวได้สร้าง “ป่าครอบครัว”(วนเกษตร) เพื่อผลตอบแทนเศรษฐกิจมานานซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของครอบครัวในชุมชนที่ตั้งหลักแหล่งมานาน ซึ่งส่งผลให้คนได้ไม่มีวัฒนธรรมพื้นฐานเด่นชัดถึงความจำเป็นที่จะต้องมีป่าชุมชนหรือป่าของส่วนรวม จนเมื่อป่าครอบครัวเหลือน้อยลงจึงเริ่มมีการจัดการป่าชุมชนขึ้น มีการประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรในท้องถิ่น เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ชาวบ้าน และนักธุรกิจบางกลุ่ม เพื่อเสริมองค์กรประชาชนในการจัดการป่าชุมชนในลักษณะเบญจภาคี (องค์กรชาวบ้าน ข้าราชการ นักวิชาการ นักธุรกิจและอื่นๆ)

อิทธิพงษ์ ฟองสมุทร และนายสุพรรณ กระบวนโชคชัย (2546) วิจัยเรื่องรูปแบบการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชุมชน ตำบลแม่เกี อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ พื้นที่เป้าหมายในการศึกษาวิจัย 3 หมู่บ้าน คือ บ้านแม่เกี บ้านเปียงหลวง และบ้านห้วยโป่งเตา พบว่าในพื้นที่ตำบลแม่เกีในช่วงแรกเป็นช่วงที่ทรัพยากรป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ประชากรมีน้อย มีการทำมาหากินอย่างพอเพียง ไม่มีการแข่งขันทางด้านเศรษฐกิจ ต่อมาเริ่มมีปัญหาเนื่องจากการเปิดสัมปทานป่าไม้ จำนวนประชากรในพื้นที่เพิ่มมากขึ้นมีการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตรมากขึ้น รวมทั้งกรมป่าไม้จะเข้าไปจัดตั้งหน่วยในเขตพื้นที่ตำบล ชาวบ้านในชุมชนมีการรวมตัวเป็นชมรมอนุรักษ์เพื่อเป็นการจัดการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากป่า เช่น การทำแนวกันไฟป่า การออกไปดับไฟป่า การอยู่เวรยามรักษาป่า การทำแผนที่บอกอาณาเขตการปลูกป่า การทำป้ายประกาศเขตป่า การสร้างกฎระเบียบเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

นฤมล หิณชิระนันท์ (2542) วิจัยเรื่อง ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรป่าในภาคใต้ : สถานภาพการศึกษา พบว่าที่ผ่านมาเป็นการเมืองทรัพยากรป่าไม้ และยังคงมีความขัดแย้งเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ขึ้นทั่วประเทศรวมทั้งภาคใต้ เนื่องจากนโยบายการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยหน่วยงานของรัฐ เช่นการประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์ (ป่าสงวน อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า การกำหนดคุณภาพป่าต้นน้ำ) ทับที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน ปัจจุบันการจัดการทรัพยากรป่าไม้ถูกรวมศูนย์โดยหน่วยงานของรัฐ ทำให้ชุมชนขาดการมีส่วนร่วมในการดูแลจัดการ ทั้งที่ในความเป็นจริงมีกรณีตัวอย่างจากภาคใต้หลายกรณีสะท้อนให้เห็นความสำเร็จของการประสานความร่วมมือระหว่างชาวบ้านและรัฐในการจัดการทรัพยากร เช่น ชุมชนรักษาป่าที่กาลอ จังหวัดยะลา ชุมชนรักษาป่ากรดที่ตำบลสะท้อน อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลาและโครงการป่าคนอยู่-ป่ายัง ของหน่วยการจัดการป่าต้นน้ำ ตำบลพะโต๊ะ อำเภอลำสนวน จังหวัดชุมพร

สุพร พิรมรุณ (2539 : บทคัดย่อ) เรื่อง การศึกษาการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนกับป่า กรณีศึกษาป่าชุมชน หมู่บ้านป่าก่อ ตำบลแสลงกา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าเกิดขึ้นและผูกพันกันมาเป็นเวลาช้านาน แนวคิดการดูแลรักษาป่าโดยรัฐแยกคนออกจากป่า ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างการดำรงชีวิตของคนกับป่าเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นการจัดการดูแลรักษาป่าที่ควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่า เพราะว่าความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าแต่ละแห่งมีความแตกต่างกันตามลักษณะทางกายภาพ สังคม ความคิดและความเชื่อของแต่ละชุมชน

สถาพร สมศักดิ์ และคณะ (2545) เรื่องการศึกษารูปแบบการจัดการและพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดน่าน พบว่า ลักษณะการจัดการป่าชุมชนแบบยั่งยืนต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น การกระตุ้นสนับสนุนและความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชนภายนอก อย่างไรก็ตามการจัดการป่าชุมชนในระดับหมู่บ้านระดับตำบล และระดับอำเภอมีความเกี่ยวข้องกันเป็นระดับเครือข่าย มีแกนนำที่มีจิตสำนึกและมีการปฏิบัติมีรูปธรรมอย่างชัดเจนในพื้นที่ การจัดการรักษาป่าชุมชนยังมีปัจจัยเงื่อนไขเกี่ยวข้องตั้งแต่ระดับนโยบายถึงระดับพื้นที่ที่ต้องตัดสินใจและดำเนินการร่วมกันต่อไป

อนุชิต การเกษ (2542) เรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชาวบ้าน พบว่า 1)ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้น เห็นความสำคัญของป่าไม้ มีการปฏิบัติตามกฎระเบียบขององค์กรชาวบ้านที่ได้วางไว้ 2)การดำเนินงานขององค์กรชาวบ้านเพื่อจัดการป่าชุมชนควรจัดให้มีการสร้างเครือข่าย เพื่อดูแลรักษาทรัพยากรป่าขึ้นภายใต้การสนับสนุนจากทางภาครัฐและเอกชน 3)การพัฒนาและส่งเสริมองค์กรชาวบ้านและองค์กรเครือข่ายให้เข้มแข็งควรเร่งพัฒนาศักยภาพของผู้นำและคณะกรรมการองค์กรชาวบ้านเพื่อการจัดการป่าชุมชน

วันเพ็ญ เพชรคง และคณะ (2546) วิจัยเรื่องการใช้ประโยชน์จากป่ากาลอ ตำบลกาลอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา พบว่าการจัดการป่ากาลอเป็นรูปแบบระบบตระกูลผสมผสานกับแผนการจัดการป่า การใช้ประโยชน์จากป่ากาลอและวิธีการเก็บหาของป่า เป็นระบบสวนลุงซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของป่าเป็นแนวกันชนระหว่างป่ากับพื้นที่ทำกิน ชุมชนกาลอใช้ความเชื่อประเพณีวัฒนธรรม ศาสนาในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากป่า

โครงการเสริมกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ จังหวัดสตูล เครือข่ายป่าชุมชนภาคใต้ (2540) วิจัยเรื่อง การใช้ประโยชน์จากป่าในเขตอุทยานแห่งชาติทะเลบัน ตำบลวังประจัน อำเภอกวนโดน จังหวัดสตูล พบว่า ชุมชนตำบลวังประจันมีการพึ่งพิงป่าชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง เช่น การหาสมุนไพร ซึ่งมีอยู่กว่า 100 ชนิด การหาของป่าเพื่อการยังชีพ และทำการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ กับชุมชนใกล้เคียงซึ่งเป็นผลผลิตจากป่า เช่น ใต้ หวาย ยางลูกโตง และยาง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการนำผลผลิตจากป่ามาแปรรูปอีกด้วย เช่น การทำค้ายจากใบสับปะรด การใช้รสเปรี้ยวจากลูกหลุมพีหรือจากใบชะมวงเป็นตัวเร้งน้ำยาข่าราขันธ์ให้แข็งตัวเป็นก้อน เป็นต้น

สรุปได้ว่า จากการทบทวนวรรณกรรมงานวิจัยในประเทศ จะเห็นได้ว่าในประเทศไทยประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าอย่างต่อเนื่อง มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับป่ามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สำหรับภาครัฐเองได้กำหนดนโยบายในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ประเทศไทยมีความพยายามในการพัฒนารูปแบบการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าแบบมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชน เพื่อวางบทบาทร่วมระหว่างรัฐกับชุมชนซึ่งได้เสนอแนวคิดความพยายามเหล่านี้ไว้ในร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน แม้พระราชบัญญัติป่าชุมชนยังไม่ผ่านการอนุมัติ แต่สามารถสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชนในการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าได้

2.2 งานวิจัยต่างประเทศ

จากการทบทวนวรรณกรรมงานวิจัยต่างประเทศ สามารถสรุปงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโจทย์วิจัยได้ดังนี้

อัลดริช เอเปิล (Ulrich Apel 1997 : บทคัดย่อ) เรื่อง แบบแผนการจัดการป่าชุมชนประสบการณ์จากโครงการพัฒนางานวนศาสตร์ชุมชนเพื่อสังคมของด้า ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประเทศเวียตนาม การปฏิบัติพื้นฐานกับการจัดการป่าชุมชนมีกฎเกณฑ์ 4 องค์ประกอบย่อยที่ต้องพิจารณา คือ ความเป็นเจ้าของ ความต้องการของท้องถิ่น ขนาดของชุมชนและเงื่อนไขข้อกำหนดของท้องถิ่น ส่วนประกอบที่กล่าวมานำไปสู่การปฏิบัติตามหน้าที่ในการจัดการป่าชุมชนนำไปสู่เงื่อนไขข้อกำหนดกฎเกณฑ์และปริมาณการผลิตของป่า แต่ความ

ต้องการของท้องถิ่นความเป็นเจ้าของ การใช้ประโยชน์ภูมิอากาศ ภูมิศาสตร์ มีความสำคัญในการจัดทำแบบแผนการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษา 2 กรณีจากโครงการพัฒนางานวนศาสตร์ชุมชนเพื่อสังคมของด้า ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประเทศเวียดนาม แสดงให้เห็นเทคนิคการจัดการป่าชุมชนทั้ง 4 องค์ประกอบนำไปสู่การจัดการป่าชุมชนที่ดีขึ้น และขยายผลสู่พื้นที่อื่นๆ ต่อไป

มาฮาจาน (Maharjan 1997 : บทคัดย่อ) เรื่อง ทักษะการสร้างกฎข้อบังคับสำหรับการจัดการป่าในประเทศเนปาล โอกาสและข้อจำกัด ป่าชุมชนในประเทศเนปาล มีกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า (FUG) ได้ก่อตั้งสถาบันเพื่อสนับสนุนในการร้องทุกข์ มีกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เมื่อป่าชุมชนไม่มีการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ พวกเขาผู้ใช้ประโยชน์จากป่าเข้ามามีบทบาทในการจัดการป่าเพิ่มผลผลิตของป่า เสนอการจัดการป่าในประเทศเนปาลเป็นแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวัฒนธรรม

สยัม คากิ เซสธ่า (Shyam Kaji Shrestha 1997 : บทคัดย่อ) เรื่องต้นไม้ใหญ่สำหรับประชาชนกลุ่มเล็กๆ : โอกาสของการจัดการป่าเทอร์เรียโดยชุมชนในประเทศเนปาล การสนับสนุนและส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนในประเทศเนปาล ป่าเทอร์เรียเป็นป่าต้นแบบของการจัดการป่าโดยชุมชนที่ไม่มีกรรมป่าไม้หรือองค์กรพัฒนาเอกชน งานวิจัยชิ้นนี้กล่าวถึงประเด็นปัญหาการพัฒนาป่าชุมชนในป่าเทอร์เรีย ศึกษาอดีตที่ผ่านมาของกรรมป่าไม้กับป่าชุมชนในเทอร์เรียเป็นการบรรยายถึงทิมปฏิบัติการป่าชุมชนในเทอร์เรีย สร้างความร่วมมือองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องป่าเทอร์เรีย สนับสนุนการพัฒนาป่าเทอร์เรียให้ชุมชนท้องถิ่นใช้ประโยชน์อย่างเป็นธรรม โดยมีกิจกรรมการจัดการป่าแบบมีส่วนร่วม

แจ็กสัน และปีเตอร์ เอฟ. มอร์ (Jackson and Peter F. Moore 1996 : บทคัดย่อ) เรื่อง บทบาทของคณจกกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการไฟป่าและการอนุรักษ์ไฟป่าเกิดได้ตลอดเวลาจากความหลากหลายของระบบนิเวศวิทยาในป่า การเกิดไฟป่าเป็นการทำลายที่น่ากลัวสามารถทำให้เกิดภูมิประเทศขึ้นใหม่ได้ พิษผลถูกทำลายมากกว่าการทำลายจากแมลงยากที่จะป้องกัน ผลกระทบของการไม่วางแผนหรือไม่ควบคุมไฟป่า ต่อมามีการประสานขอความช่วยเหลือ โดยมีการแบ่งบทบาทเพื่อการจัดการป่าและอนุรักษ์ก่อนที่ทรัพยากรจะหมดไป การจัดการป่าและการอนุรักษ์จึงเป็นข้อตกลงร่วมกันของประชากรในชุมชนท้องถิ่นเพื่อดูแลกรณีไฟป่าร่วมกันเพื่อชุมชนท้องถิ่นและคนส่วนใหญ่

บร็อดยุด บัทเทชาริยา และราม พลาเชส (Prodyut Bhattacharya and Ram Prasad 1998 : บทคัดย่อ) เรื่อง การรวมกลุ่มเป็นทางเลือกสำหรับการจัดการป่าในประเทศอินเดีย การจัดการป่าในประเทศอินเดียเดิมเน้นประเพณีวัฒนธรรม ต่อมามีการพัฒนาด้านเชื้อเพลิงจากเนื้อไม้ หลังจากบริเวณลุ่มน้ำถูกทำลายวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป ประเทศอินเดียหันมาให้ความสำคัญ ทางด้านความหลากหลายทางชีวภาพและเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ.1988

นโยบายป่าไม้ของประเทศอินเดียเน้นการจัดการป่าร่วมกันให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมระหว่างกรมป่าไม้กับประชาชนในท้องถิ่นเพื่อรักษาผืนป่าประเทศอินเดียไว้ มีการศึกษาและวิจัยพบว่าความร่วมมือดังกล่าวบอกลำโพงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกรมป่าไม้กับชุมชนท้องถิ่น สามารถสร้างความเข้าใจลดความขัดแย้ง เพื่อรักษาป่าโดยกำหนดวัตถุประสงค์การทำงานร่วมกัน

เออร์เนสโต เอส. เกียน และ บรู๊ค ฮาร์เกอร์ (Ernesto S.Guiang and Bruce R.Harker 1995 : บทคัดย่อ) เรื่อง การมีส่วนร่วมในการวางแผนและการจัดการป่าชุมชนในประเทศฟิลิปปินส์ สិทธิชุมชนในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากป่า เป็นความคาดหวังในการจัดการป่าชุมชน ในขณะที่ผู้เชี่ยวชาญและนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมพยายามสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการป่าแต่ยังมีหลายๆ ส่วนที่ไม่พอใจไม่เห็นด้วย ประเทศฟิลิปปินส์มีวิธีการรับมือกับสถานการณ์โดยการจัดการป่าชุมชนซึ่งการจัดการป่าชุมชนยึดคนเป็นหลักแล้วป่าไม้ตามมาทีหลัง โดยกระบวนการมีส่วนร่วมถูกสร้างขึ้นระหว่างหน่วยงานท้องถิ่นและกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (DENR) ในการจัดการป่าในองค์กรรวมและยั่งยืน

แรม มานี ดิทอล, มูราริ พลาเชส พ็อคเคิล และคณะ (Ram Mani Dhital and Murari Prasad Pokhrel 1994 : บทคัดย่อ) เรื่อง กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนกับแนวคิดวัฒนธรรม : ในหุบเขาประเทศเนปาล กล่าวคือ 20 ปีที่ผ่านมา ป่าชุมชนเป็นส่วนสำคัญของประเทศเนปาล ประเทศเนปาลมีความพยายามประสานความร่วมมือระหว่างกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ผู้มีบทบาทจัดการป่าชุมชนและนักวิชาการป่าไม้เป็นที่ปรึกษา สำหรับการบริหารจัดการของรัฐบาล วัตถุประสงค์กรณีศึกษาการจัดการสำนักงานป่าไม้ระดับตำบลและกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์วัฒนธรรมท้องถิ่นมีการปฏิบัติตามกฎสำนักงานป่าไม้ระดับตำบล ซึ่งมีหลายตัวอย่าง เช่น วิธีปฏิบัติของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในชุมชนท้องถิ่นและสำนักงานป่าไม้ระดับตำบลในบทบาทสนับสนุน มีการวางแผนปฏิบัติการใช้ประโยชน์จากป่าและความพยายามในการจัดตั้งสถาบันอิสระ เพื่อการใช้ประโยชน์และการจัดการอย่างถูกกฎหมายและรัฐบาลหน่วยงานรัฐ เจ้าหน้าที่รัฐผู้ทำกระบวนการเป็นผู้เข้าร่วมสนับสนุนช่วยเหลือในการจัดการป่า งานวิจัยนี้ค้นพบวิธีปฏิบัติแนวคิดวัฒนธรรม โครงการป่าชุมชนกับกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าในประเทศเนปาล

ราจินดรา เค. พูริ (Rajindra K.Puri 1996 : บทคัดย่อ) เรื่อง ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดทำสวนผสมผสานในตะวันออกของคาลิแมนตัน กลุ่มชนพื้นเมืองอะโกรโนมิกเกี่ยวกับการปลูกและรักษาป่ารวมถึงความรู้และความชำนาญโดยชาวานาและกลุ่มคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันดูแลต้นไม้หรือป่า การปลูกพืชผสมผสานและความใกล้ชิดสิ่งแวดล้อมทำให้ผลผลิตที่มีทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เป็นประโยชน์ต่อผลผลิต การลดลงของศัตรูพืชและแมลง การสื่อสารในการปลูกพืชแนวนี้เป็ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีค่ามากเป็นบ่อเกิดของความคิดสำหรับการ

จัดการป่าชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น นำไปสู่ทิศทางการพัฒนาโดยเน้นการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เจ้าหน้าที่มีบทบาทหน้าที่เป็นที่ปรึกษาและอำนวยความสะดวก

แกงซ์เซีย โค. (Guangxia Cao. 1997 : บทคัดย่อ) เรื่อง ความสัมพันธ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการปลูกและการรักษาป่าโดยชาวนาท้องถิ่นในเขลวณ ประเทศจีน การจัดการป้องกันป่าไม้ในประเทศจีนมีการพัฒนาขึ้นมีการเปลี่ยนแปลงทีละนิด โดยอาศัยนโยบายทางเศรษฐศาสตร์ ชาวนาในประเทศจีนได้รับการไว้วางใจในการดูแลจัดการทรัพยากรป่าไม้ ต่อมานักวิชาการผู้เชี่ยวชาญได้มีการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (RRA) และการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA) ซึ่งเป็นการปฏิบัติอย่างกว้างขวางบ่งบอกถึงการจัดการของชนบทในการรวมกลุ่มวางแผนการจัดการ ผู้ปฏิบัติ มีการให้เหตุผลสนับสนุนโดยนักวิชาการด้านวนศาสตร์ชุมชนชี้ให้เห็นว่าทำไมชาวนาต้องมีการจัดการ การวางแผน การทำกิจกรรมโดยการมีส่วนร่วม การเปลี่ยนแปลงแนวใหม่นี้นำไปสู่ความสำเร็จในการวางแผนและการจัดการป่าต่อไป

สรุปได้ว่า จากการทบทวนวรรณกรรมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างประเทศจะเห็นได้ว่าการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยรัฐและโดยชุมชน รวมทั้งการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าโดยการมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชนมีการดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องซึ่งมีผลการดำเนินการแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายๆ ด้าน เช่น ความรู้ความเข้าใจ การมีส่วนร่วม วัสดุอุปกรณ์ งบประมาณ ฯลฯ ดังนั้นเพื่อการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืน จำเป็นอย่างยิ่งในการประสานความร่วมมือสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน เพื่อเติมศักยภาพให้กันและกัน โดยเฉพาะภาครัฐกับภาคประชาชนสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป